

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΦΩΝΟΥ ΤΗΣ ΒΑΡΣΟΒΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΙΔΑΚΗΣ

ΜΑΪΟΣ 2024

ΣΕΛΙΔΑ ΤΙΤΛΟΥ (ΕΣΩΦΥΛΛΟ)

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ, ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΟΥ ΣΥΜΦΩΝΟΥ ΤΗΣ ΒΑΡΣΟΒΙΑΣ

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση του
εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού Προγράμματος σπουδών στις
Διεθνείς Σχέσεις, Στρατηγική και Ασφάλεια**

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΕΛΙΔΑΚΗΣ

ΜΑΪΟΣ 2024

Copyright © Ιωάννης Παντελιδάκης, 2024

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή/Φοιτήτριας: Ιωάννης Παντελιδάκης

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Αδυναμίες του Συμφώνου της Βαρσοβίας

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις [ημερομηνία έγκρισης] από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος).....[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:[ονοματεπώνυμο, βαθμίδα, υπογραφή]

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	6
ABSTRACT	6
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	11
Παρουσίαση ερευνητικών ζητημάτων και στόχων	11
Βιβλιογραφική ανασκόπηση	12
Α' ΜΕΡΟΣ.....	16
Το ιστορικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου: 1949-1991	16
Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας: δομή, βασικές αρχές και στόχοι	27
Β' ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΔΥΝΑΜΙΩΝ	30
ΠΟΛΙΤΙΚΗ	30
Κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης.....	30
Απουσία ισχυρής πολιτικής και ιδεολογικής συνοχής.....	32
Ο ρόλος της προπαγάνδας στη λειτουργία του Συμφώνου.....	34
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	39
Οικονομική ανισότητα μεταξύ των κρατών-μελών	39
ΣΤΡΑΤΟΣ.....	43
Έλλειψη διαλειτουργικότητας και συνεργασίας μεταξύ των στρατιωτικών μελών	43
Στρατιωτικός και τεχνολογικός ανταγωνισμός με ΝΑΤΟ.....	46
ΚΟΙΝΩΝΙΑ.....	50
Καταστολή εθνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων	50
Γ' ΜΕΡΟΣ: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	53
Βιβλιογραφία	54
Πρωτογενείς πηγές.....	54
Δευτερογενείς πηγές	54

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η μελέτη των αδυναμιών του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας ήταν ένα σημαντικό συστατικό της στρατηγικής της Σοβιετικής Ένωσης να διατηρήσει τον έλεγχο στα δορυφορικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης, εξασφαλίζοντας στρατιωτική συνεργασία και συντονισμό μεταξύ των κρατών μελών της, συμπεριλαμβανομένων κοινών στρατιωτικών ασκήσεων, κοινών στρατιωτικών στρατηγικών και αμοιβαίων αμυντικών υποχρεώσεων. Η Σοβιετική Ένωση μέσω αυτού κατάφερε να διατηρήσει τον ουσιαστικό έλεγχο στις στρατιωτικές υποθέσεις των μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αναπτύσσοντας τις αναγκαίες πολιτικές γραμμές και ασκώντας επιρροή για να καταστείλει την πολιτική διαφωνία ή τις εξεγέρσεις στα κράτη μέλη. Ωστόσο, οι αδυναμίες του ήταν πολλές και ποικίλου περιεχομένου, εκτεινόμενες σε όλες τις πτυχές της πολιτειακής οργάνωσης τόσο της ίδιας ΕΣΣΔ, συμβάλλοντας ακόμη και στην μελλοντική της διάλυση, όσο και των κρατών-μελών του Συμφώνου. Απώτερος στόχος είναι η κριτική αποτίμηση αυτών των αδυναμιών στο διεθνές διπλωματικό προσκήνιο όσο και ο αντίκτυπός τους στη μετέπειτα οργάνωση των κρατών και στις μεταξύ τους σχέσεις.

ABSTRACT

The subject of this diplomatic work is the study of the weaknesses of the Warsaw Pact. The Warsaw Pact was an important component of the Soviet Union's strategy to maintain control over the Eastern European satellite states by ensuring military cooperation and coordination among its member states, including joint military exercises, common military strategies, and mutual defense obligations. The Soviet Union thereby managed to maintain substantial control over the military affairs of Warsaw Pact members, developing the necessary political lines and exerting influence to suppress political dissent or rebellions in member states. However, its weaknesses were many and varied in content, extending to all aspects of the state organization of both the USSR itself, even contributing to its future dissolution, and the member states of the Pact. The ultimate goal is the critical assessment of these weaknesses in the international diplomatic arena as well as their impact on the subsequent organization of states and on the relations between them.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
INF	Intermediate-Range Nuclear Forces
NATO	North Atlantic Treaty Organization
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
FDG	Federal Republic Germany

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διαδικασία οργάνωσης του Συμφώνου της Βαρσοβίας ήταν το αποκορύφωμα μιας σειράς προσπαθειών της Σοβιετικής Ένωσης να αποτρέψει την ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο NATO. Στο Συνέδριο του Βερολίνου των Υπουργών Εξωτερικών των ευρωπαϊκών κρατών το Φεβρουάριο του 1954 ο Μολότοφ ανανέωσε παλαιότερες σοβιετικές προτάσεις για ουδετερότητα της Γερμανίας και πρότεινε μια πανευρωπαϊκή συνθήκη συλλογικής ασφάλειας. Με τους όρους των σοβιετικών προτάσεων η συνεργασία ανάμεσα στους υπογράφοντες τη συνθήκη θα περιοριζόνταν σε στρατιωτικό επίπεδο ενώ οι συμφωνίες για αμοιβαία βοήθεια θα καθορίζονταν από ειδικές διαδικασίες, ενώ αντίστοιχα με το NATO, «η επίθεση σε ένα κράτος-μέλος του Συμφώνου από εξωτερική απειλή επέβαλλε αντεπίθεση από όλα τα κράτη-μέλη»¹. Παρά την προθυμία των Σοβιετικών να αποδεχθούν ακόμη και την είσοδο των ΗΠΑ σε αυτή τη συμμαχία και την αντιπρόταση να ενταχθούν εκείνοι στο NATO, οι προτάσεις τους δεν έγιναν αποδεκτές από τις Δυτικές Δυνάμεις. Η ΕΣΣΔ πρότεινε τον Ιούλιο του 1954 συνάντηση στη Μόσχα όλων των ανατολικοευρωπαϊκών συμμάχων κατά την διάρκεια της οποίας λήφθηκε η απόφαση περί λήψης κοινών μέτρων για την οργάνωση ένοπλων δυνάμεων σε περίπτωση που οι Δυτικές Δυνάμεις επικύρωναν την Συμφωνία που υπογράφηκε στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1954, επιτρέποντας τον επανεξοπλισμό της Δυτικής Γερμανίας και την ακόλουθη ένταξή της στο NATO και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Πράγματι, μόλις έγινε αυτό, η ΕΣΣΔ πραγματοποίησε τις απειλές της, ακύρωσε τις συνθήκες συμμαχίας με Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία ενώ δύο μέρες μετά την είσοδο της Γερμανίας στο NATO ξεκίνησε η διάσκεψη στη Βαρσοβία.

Στην παρούσα εργασία θα εξεταστεί διεξοδικά η άποψη κατά πόσο το Σύμφωνο της Βαρσοβίας έμελλε να λειτουργήσει ως αντιστάθμισμα στην παρουσία του NATO και εσωτερικώς ως ένα επίσημο πολιτικό εργαλείο συνέχισης των στενών δεσμών Σοβιετικής Ένωσης και ανατολικοευρωπαϊκών κρατών. Είναι ευρέως αποδεκτό στην διεθνή βιβλιογραφία ότι η ίδρυση του Συμφώνου ήταν εν μέρει μία από τις πολιτικές ρυθμίσεις της μετασταλινικής ηγεσίας σε μία προσπάθεια να αντικαταστήσει τις μεθόδους του Στάλιν – οι οποίες ούτως ή άλλως δεν ήταν πια εφαρμόσιμες – με ένα νέο μηχανισμό για τη διατήρηση της θέσης της ως ανώτατου διαιτητή των εσωτερικών και εξωτερικών υποθέσεων του Ανατολικού Μπλοκ. Ωστόσο οι απόψεις περί των πραγματικών επιδιώξεων του Συμφώνου

¹ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact. Its Role in Soviet Block Affairs from its Origin to the Present Day* (CIA 1966), 3.

δίσταντο ανάλογα με τη σκοπιά προσέγγισης. Έτσι, για τα μέλη του Συμφώνου η δημιουργία του ήταν μια απάντηση στην επέκταση του NATO και τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για της παρατηρητές της Δυτικής Ευρώπης το Σύμφωνο ήταν μια προσπάθεια να επισπευσθεί η στρατιωτική ολοκλήρωση της Σοβιετικής Ένωσης και των ανατολικών γειτονικών χωρών της και να επικυρωθεί η διατήρηση των σοβιετικών στρατευμάτων σε αυτές τις χώρες.

Με δεδομένο ότι το Σύμφωνο της Βαρσοβίας δημιουργήθηκε ως συνθήκη συλλογικής άμυνας μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των κρατών-δορυφόρων της στην Ανατολική Ευρώπη και αποτέλεσε μια ηχηρή απάντηση στην ενσωμάτωση της Δυτικής Γερμανίας στο NATO, στόχος της εργασίας είναι να εξετάσει κατά πόσο πέτυχε το σκοπό δημιουργίας του, εξετάζοντας διεξοδικά και κριτικά τις αδυναμίες του Συμφώνου και το βαθμό που αυτές επηρέασαν τη λειτουργία του. Πράγματι, παρά τη φαινομενικά τρομερή παρουσία του, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας ήταν γεμάτο με πολυάριθμες αδυναμίες οι οποίες φαίνεται πως εκτείνονταν σε πολιτικό, οικονομικό, στρατιωτικό και ιδεολογικό επίπεδο. και συνέβαλαν τελικά στη διάλυσή του το 1991.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μεγάλα κεφάλαια, ξεκινώντας από το ιστορικό πλαίσιο και τη δομή του Συμφώνου και περνώντας στη μελέτη των αδυναμιών του. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει αναλυτικά τα γεγονότα που έλαβαν μέρος μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, την αναδιαμόρφωση της ισορροπίας των δυνάμεων η οποία οδήγησε σχεδόν αμέσως στην έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, τις πολιτικές και διπλωματικές κινήσεις των ΗΠΑ στις σχέσεις του με τα δυτικά ευρωπαϊκά κράτη, την κατάσταση που επικρατούσε στο Ανατολικό Μπλοκ και τον καθοριστικό ρόλο της Δυτικής Γερμανίας στην οργάνωση της σοβιετικής πολιτικής γραμμής. με κομβικό σημείο την ίδρυση του Συμφώνου της Βαρσοβίας γίνεται μια αναφορά στην εναλλαγή των περιόδων ύφεσης και κρίσης μεταξύ των πόλων NATO-Σύμφωνο Βαρσοβίας, οι οποίες τελικά οδήγησαν μέσα από μια σειρά αναποτελεσματικών τακτικών στη διάλυση του Συμφώνου αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης το 1991. Στη συνέχεια του πρώτου μέρους θα δοθεί μια λεπτομερής παρουσίαση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, της δομής και της οργάνωσής του, των βασικών αρχών και στόχων της ίδρυσής του και του ρόλου του στις διεθνείς εξελίξεις και ισορροπίες μέχρι τη διάλυσή του.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας εξετάζει τις αδυναμίες του Συμφώνου της Βαρσοβίας οι οποίες οδήγησαν στην μη αποτελεσματική εφαρμογή του και τελικά στη διάλυση τόσο του

ίδιου όσο και ολόκληρης της ΕΣΣΔ. Οι αδυναμίες προσεγγίζονται αναφορικά με τον χώρο της πολιτικής, της οικονομίας, του στρατού και της κοινωνίας, παραθέτοντας συγκριτικά τις αντίστοιχες δυτικοευρωπαϊκές συμμαχίες, με μεγαλύτερη έμφαση στο NATO και τους χειρισμούς των Αμερικανών πολιτικών. Στο κομμάτι της πολιτικής εξετάζεται η κυριαρχία της Σοβιετικής ένωσης ως αρνητική συνέπεια στις σχέσεις με τα υπόλοιπα υποτελή πια μέλη-κράτη του Συμφώνου καθώς και η έλλειψη της μεταξύ τους πολιτικής και ιδεολογικής συνοχής, η οποία επιδεινώθηκε από την πολιτική προπαγάνδα που ασκήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια ισχύος της Συμφωνίας. Σε οικονομικό επίπεδο εξετάζεται η οικονομική ανισότητα των κρατών-μελών του Συμφώνου έναντι της Σοβιετικής Ένωσης η οποία προέκυπτε από τον γενικό αναποτελεσματικό οικονομικό έλεγχο όσο από τις εξαρτώμενες από την ΕΣΣΔ συμβατικές επιδοτήσεις των μικρότερων κρατών. Ο στρατός είναι ένα ακόμη υψίστης σημασίας για την μελέτη του Συμφώνου της Βαρσοβίας κεφάλαιο, καθώς και ο λόγος σύναψης του Συμφώνου ήταν ακριβώς η προστασία των κρατών του Ανατολικού Μπλοκ από μία πιθανή εξωτερική στρατιωτική επίθεση. Οι στρατιωτικές αδυναμίες οφείλονταν αφενός στην έλλειψη στρατιωτικής διαλειτουργικότητας και συνεργασίας των συμμαχικών κρατών αφετέρου στον στρατιωτικό και τεχνολογικό ανταγωνισμό με το NATO, προχωρώντας σε μια σύντομη αναφορά των στοιχείων εκείνων που έκαναν το NATO να υπερέχει από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Τέλος το κεφάλαιο της κοινωνίας εστιάζει στις κοινωνικές πιέσεις που ασκούσε η Σοβιετική Ένωση στα υπόλοιπα συμμαχικά κράτη και στην συνεχή προσπάθειά της να καταστείλει την εθνική και πολιτιστική συνοχή του κάθε κράτους ξεχωριστά, με άμεσο αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών τις συνεχείς αντιδράσεις και εξεγέρσεις των κρατών-μελών. Η εργασία κλείνει με το κεφάλαιο των συμπερασμάτων στο οποίο πραγματοποιείται μια συνολική αποτίμηση της πορείας του Συμφώνου της Βαρσοβίας και της αίσθησης που άφησε στο πέρασμά του μέχρι σήμερα στη διεθνή πολιτική και διπλωματική σκηνή.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Παρουσίαση ερευνητικών ζητημάτων και στόχων

Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας έχει απασχολήσει τους πολιτικούς αναλυτές για πολλούς λόγους, καθώς εξέφραζε τη μαζική αντίσταση των κομμουνιστικών κυβερνήσεων της Ανατολικής Ευρώπης στο ΝΑΤΟ, ακόμη κι αν αυτό απαιτούσε ή σήμαινε την επικράτηση της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή. Παράλληλα, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε η αναδιαμόρφωση των γεωπολιτικών συνθηκών και σχέσεων μεταξύ των δυτικών και ανατολικών χωρών κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Άμεση απόρροια αυτού φαίνεται πως ήταν η στρατιωτική ισχύς της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της στην περιοχή, γεγονός που επηρέασε την ισορροπία των δυνάμεων στον κόσμο και λειτούργησε ως κομβικό σημείο για την εξέλιξη του Κομμουνισμού στην Ευρώπη και στην παγκόσμια πολιτική σκηνή.

Η βιβλιογραφική έρευνα για το Σύμφωνο της Βαρσοβίας εξετάζει αφενός ένα κλειστό σύστημα συμφωνιών και διπλωματικών σχέσεων που δημιουργήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση και τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950 και αφετέρου τον βαθμό και τον τρόπο με τον οποίο το σύστημα αυτό εισήλθε στη διεθνή διπλωματική σκηνή και προσπάθησε να μείνει σε αυτή παρά τις εσωτερικές δυσκολίες και την διεθνή απομόνωση μέχρι το 1990. Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία αφού παραθέσει το ιστορικό πλαίσιο και την αφετηρία του Συμφώνου της Βαρσοβίας, συμπεριλαμβανομένης της εξέλιξης της κομμουνιστικής εξουσίας στην περιοχή και των γεγονότων που οδήγησαν στη δημιουργία του, θα προχωρήσει σε μια ανάλυση των αδυναμιών του Συμφώνου, οι οποίες αποτέλεσαν και τους παράγοντες λήξης της ισχύος τους. Πιο συγκεκριμένα, οι τομείς οι οποίοι εξετάζονται αφορούν τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και σχέσεις των χωρών που το υπέγραψαν, καθώς και τον αντίκτυπο που αυτές είχαν σε διεθνές επίπεδο, προχωρώντας μάλιστα σε μια κριτική προσέγγιση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, συμπεριλαμβανομένων των προβλημάτων και των αντιφάσεων που προέκυψαν από αυτό και συγκριτικά με τις εξωτερικές πιέσεις που δέχονταν από την αντίστοιχη συμμαχία του ΝΑΤΟ.

Κύριος στόχος της διπλωματικής εργασίας είναι η παρουσίαση, η ανάλυση, η διερεύνηση και τελικά η κριτική αξιολόγηση των αδυναμιών που παρουσιάζει το Σύμφωνο

της Βαρσοβίας, το οποίο αποτελεί ένα σημαντικό στοιχείο της ευρωπαϊκής ασφάλειας και άμυνας. Η εργασία θα εστιάσει στην ανάλυση των αδυναμιών του Συμφώνου σε πολιτικό, οικονομικό, στρατιωτικό κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, καθώς και στην αξιολόγηση των επιπτώσεών τους στην διεθνή ασφάλεια της Ευρώπης και στην διατήρηση των δυνάμεων ισορροπίας. Σε αυτό το εύρος μελέτης θα επιχειρηθεί να δοθούν προτάσεις για πιθανές εναλλακτικές λύσεις που θα ενίσχυαν την αποτελεσματικότερη εφαρμογή και λειτουργία του Συμφώνου.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Η βιβλιογραφική έρευνα είναι μια διαδικασία συλλογής, εξέτασης, και ανάλυσης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, των δημοσιευμένων εργασιών, και των άλλων πηγών πληροφοριών που σχετίζονται με ένα συγκεκριμένο θέμα, πρόβλημα ή ερευνητική ερώτηση. Στόχος της βιβλιογραφικής έρευνας είναι η κατανόηση των τρεχουσών καταστάσεων της γνώσης σε έναν συγκεκριμένο τομέα και η προσδιορισμός των κενών, των προκλήσεων ή των αναγκών για μελλοντικές έρευνες. Στα πλαίσια της έρευνας αρχικά ορίζεται το θέμα που εξετάζεται. Ακολούθως, πραγματοποιείται αναζήτηση σε διάφορες πηγές πληροφόρησης, όπως βιβλία, επιστημονικά άρθρα, περιοδικά, διαδικτυακές βάσεις δεδομένων και άλλες ηλεκτρονικές πλατφόρμες. Κατά τη διάρκεια της αναζήτησης, ο ερευνητής αξιολογεί την ποιότητα, την εγκυρότητα και τη σχετικότητα των εντοπισμένων πηγών. Αφού συλλεχθούν οι πηγές, ο ερευνητής διαβάσει και αναλύει τα άρθρα, τα βιβλία και τις άλλες πηγές για να κατανοήσει το περιεχόμενό τους και να αξιολογήσει τις συνεισφορές τους στο θέμα του. Τέλος, ο ερευνητής συνθέτει τα ευρήματά του σε μια συνολική ερμηνεία του τρέχοντος καταστάσεων της γνώσης σχετικά με το θέμα και ενδεχομένως προτείνει κατευθύνσεις για μελλοντικές έρευνες.

Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας διαχρονικά έχει αποτελέσει αντικείμενο της διεθνούς βιβλιογραφίας. Στο βιβλίο *The Warsaw Pact Reconsidered* ο L.Crump διαφωτίζει τις πλευρές του Συμφώνου, εξετάζοντας κυρίως την τελευταία φάση του, βασιζόμενος σε μια εκτενή ανάλυση αρχείων που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια επικοινωνίας μεταξύ των κρατών-μελών. Εστιάζοντας στις αλλαγές στη λειτουργία του οργανισμού μετά την άφιξη του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ στην εξουσία της Σοβιετικής Ένωσης, ο συγγραφέας εξετάζει τον ρόλο που διαδραμάτισε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας στα τελικά στάδια του Ψυχρού Πολέμου, εξερευνώντας επίσης τις συγκρούσεις μεταξύ των κρατών-μελών που προέκυψαν

από την αλλαγή της διεθνούς κατάστασης. Το έργο υπογραμμίζει ότι οι αιτίες της γρήγορης διάλυσης του Συμφώνου της Βαρσοβίας στις αρχές της δεκαετίας του 1990 προήλθαν από πολλαπλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένης της αποτυχίας να δημιουργηθούν νέοι δεσμοί και των διαφωνιών μεταξύ των κρατών-μελών. Επιπλέον, επισημαίνεται η επίδραση των εξωτερικών πιέσεων και εξελίξεων στο διεθνές πεδίο. Συνολικά, το έργο αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο ένας οργανισμός με φαινομενική δύναμη και σταθερότητα μπορεί να καταρρεύσει τόσο ξαφνικά και απροσδόκητα.

Μία ακόμη αξιολογή αναφορά για τον ρόλο και την λειτουργία του Συμφώνου αποτελεί το βιβλίο *The cold war* του J.Caddis. Το έργο αυτό σκιαγραφεί την αντιπαράθεση μεταξύ του Δυτικού Μπλοκ, που αποτελούνταν από τις Ηνωμένες Πολιτείες και τους συμμάχους της, και του Ανατολικού Μπλοκ, που αποτελούνταν από τη Σοβιετική Ένωση και τους συμμάχους της οι οποίοι κατάφεραν να συσπειρωθούν χάρη στο πλαίσιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Στο βιβλίο παρατίθεται μια ανάλυση των γεγονότων που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της Ψυχρής Πολέμου και προσφέρει στον αναγνώστη μια περιεκτική εικόνα της περιόδου. Ο συγγραφέας, ένας έγκριτος ιστορικός, φωτίζει τον αγώνα μεταξύ των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, που διήρκεσε περισσότερο από μισό αιώνα, αποδίδοντας την αντιπαράθεση μεταξύ των δύο χωρών στην επιθυμία της υπό δικτατορικό καθεστώς Σοβιετικής Ένωσης για απόλυτο έλεγχο και κυριαρχία. Στο βιβλίο συζητούνται οι επιδέξιες κρίσεις των πολιτικών από τις δύο πλευρές. Τα διάφορα μείζονα γεγονότα που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο αυτή περιλαμβάνουν τον Κορεατικό Πόλεμο, τη Δογματική Διακήρυξη Τρούμαν, την κρίση με τους κουβανικούς πυραύλους και την πτώση του Τείχους του Βερολίνου. Επίσης, ρίχνει μια ματιά σε διάφορα επιφανή άτομα, τις ιδέες τους, τις αποφάσεις που πήραν, τις στενές διαφυγές, τους κρυφούς κινδύνους και τις χαμένες ευκαιρίες, όλα αυτά ήταν τα διάφορα χρώματα που χρειάστηκαν για να ζωγραφίσουν την εικόνα της Ψυχρής Πολέμου.

Στο βιβλίο τους *Eastern Europe in 1968* οι K, McDermott και M.Stribe περιγράφουν τις αδυναμίες και τις ρωγμές που παρουσίασε η δομή του Συμφώνου, εξετάζοντας τα κύρια γεγονότα, τις πολιτικές αναταραχές και τις κοινωνικές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη κατά το έτος 1968, μια σημαντική χρονιά για την περιοχή εν μέσω της Ψυχρού Πολέμου. Ένα κεντρικό γεγονός της περιόδου αυτής ήταν η "Άνοιξη της Πράγας", ένα κίνημα δημοκρατικών μεταρρυθμίσεων στην Τσεχοσλοβακία, το οποίο καταπνίγηκε βίαια από τα σοβιετικά και άλλα στρατεύματα της Συμμαχίας της Βαρσοβίας τον Αύγουστο του 1968. Το βιβλίο μπορεί επίσης να προσεγγίζει τις επιδράσεις αυτών των γεγονότων στην πολιτική, την

οικονομία και την κοινωνία των Ανατολικοευρωπαϊκών χωρών, καθώς και τις αντιδράσεις άλλων χωρών τόσο στην Ευρώπη όσο και σε διεθνές επίπεδο. Θα μπορούσε επίσης να αναλύει την επίδραση της μεταρρυθμιστικής κίνησης και της στρατιωτικής αντίδρασης στις διακρατικές σχέσεις και στην περαιτέρω εξέλιξη του Ψυχρού Πολέμου

Μια αξιόλογη ανάλυση των πτυχών του Συμφώνου της Βαρσοβίας αποτελεί το βιβλίο *Cardboard Castle? An Inside History of the Warsaw Pact* των V. Mastny και M. Byrne. Αυτή η έκδοση αποτελεί την πρώτη προσπάθεια που καταγράφει, διερευνά και διασαφηνίζει την ιστορική πορεία του Συμφώνου της Βαρσοβίας, με βάση τα αρχειακά δεδομένα. Όπως υπονοείται από τον τίτλο, η στρατιωτική δύναμη του σοβιετικού συνασπισμού, που είχε καταστεί αντικείμενο φόβου στη Δύση κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους του Ψυχρού Πολέμου, δεν εμφανίζεται ως τόσο απειλητική εκ των έσω όσο συχνά αντιλαμβανόταν από τους έξω, ούτε ήταν οι ικανότητες και αδυναμίες της σταθερές καθ' όλη τη διάρκεια της σχεδόν της ύπαρξής της. Το βιβλίο αυτό παρουσιάζει μια αναλυτική εικόνα της δυναμικής του Σοβιετικού Μπλοκ. Το έργο αυτό προσφέρει στον αναγνώστη μια καλή βάση για να κατανοήσει το ιστορικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, συμπεριλαμβανομένου του ρόλου που διαδραμάτισε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, καθώς και μια ανάλυση των στρατηγικών αποφάσεων που λήφθηκαν από τα μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ακόμη, το βιβλίο αυτό παρέχει μια κριτική ανασκόπηση της αποτελεσματικότητας και των αδυναμιών του Συμφώνου της Βαρσοβίας ως οργανισμού, ενώ παράλληλα φωτίζει τις πτυχές της ιστορίας του Συμφώνου της Βαρσοβίας που δεν είναι γνωστές στο ευρύ κοινό ή δεν έχουν διερευνηθεί εκτενώς. Τέλος, μπορεί να προσφέρει διδακτικά μαθήματα σχετικά με τη διαχείριση διεθνών συμμαχιών, τις στρατηγικές ασφάλειας και τις προκλήσεις που αντιμετώπιζαν οι διάφορες χώρες κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Τέλος, το βιβλίο *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain, The Cold War Chronicles* του E. Richardson αποτελεί μια πολύ καλή ιστορική ανάλυση της εξέλιξης του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Μέσα από λεπτομερή εξέταση και συνθετική προσέγγιση, ο συγγραφέας επικεντρώνεται στην ιστορία, τη στρατηγική και τις πολιτικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο κυριότερων συμμαχικών συστημάτων του Ψυχρού Πολέμου, του NATO και της Συμμαχίας της Βαρσοβίας. Όπως αναφέρεται, από την ίδρυσή τους έως τη διάλυσή τους, ο Richardson αποκαλύπτει τις δυνάμεις και τις αδυναμίες κάθε οργάνου, καθώς και τις σημαντικές στρατηγικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους και των κρατών μελών τους. Αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο οι συγκρούσεις και οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο

συστημάτων διαμόρφωσαν τη γεωπολιτική και την κοινωνική τάση της εποχής. Μέσα από αυτό το βιβλίο, ο αναγνώστης ανακαλύπτει πώς ο Ψυχρός Πόλεμος επηρέασε τις παγκόσμιες σχέσεις, τις εθνικές πολιτικές και τον πολιτισμό. Με σαφήνεια και βάθος, ο Richardson προσφέρει μια εκτενή ματιά στο παρελθόν που βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα το παρόν και το μέλλον των διεθνών σχέσεων.

Α' ΜΕΡΟΣ

Το ιστορικό πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου: 1949-1991

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου σηματοδότησε μια σειρά σεισμικών αλλαγών στο παγκόσμιο πολιτικό τοπίο, αναδιαμορφώνοντας τις δυναμικές της εξουσίας, τις ιδεολογίες και τις συμμαχίες σε όλο τον κόσμο. Αυτή η περίοδος, που χαρακτηρίζεται από γεωπολιτικές εντάσεις, ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και απειλή πυρηνικής εξόντωσης, καθόρισε μεγάλο μέρος της παγκόσμιας πολιτικής για το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα². Μπροστά στους επικείμενους κινδύνους, οι νικήτριες συμμαχικές δυνάμεις προσπάθησαν να ανοικοδομήσουν έναν κόσμο κατεστραμμένο από τον πόλεμο και να δημιουργήσουν μηχανισμούς άμυνας για την πρόληψη μελλοντικών συγκρούσεων. Ωστόσο, οι υποκείμενες εντάσεις μεταξύ των δυτικών δημοκρατιών και του κομμουνιστικού μπλοκ σύντομα εμφανίστηκαν, οδηγώντας στη διαίρεση της Ευρώπης και μεγάλου μέρους του κόσμου σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα.

Επίσης, ο κατάλογος των μεγάλων δυνάμεων αναδιαμορφώθηκε ως εξής: η Γερμανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία αφαιρέθηκαν από αυτόν και επικράτησαν οι ΗΠΑ, η Σοβιετική Ένωση, η Δημοκρατία της Κίνας, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία. Η Κίνα, λόγω έντονων εσωτερικών αναταραχών, γνωστών ως Κινέζικος Εμφύλιος Πόλεμος, γρήγορα αποτραβήχτηκε από το παγκόσμιο πολιτικό και διπλωματικό παιχνίδι³. Η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία καθίσταντο ολοένα και περισσότερο εξαρτώμενες από τις ΗΠΑ⁴. Η Σοβιετική Ένωση έμεινε δυνατή αλλά απομονωμένη στη διεθνή διπλωματική σκακιέρα να αντιμάχεται την παγκοσμίως δικτυωμένη Αμερική και να την παρακολουθεί ανήμπορη να αποκτή ολοένα και περισσότερους συμμάχους. Πάντως, από τις παραπάνω ανακατατάξεις συγκροτήθηκε ένα διπολικό σύστημα – οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και η Σοβιετική Ένωση – των οποίων τα ανταγωνιστικά οράματα για τον μεταπολεμικό κόσμο έθεσαν τα θεμέλια για τον Ψυχρό

² J. L. Gaddis, *Cold War; A New History* (The Penguin Press, New York 2005), 17.

³ A. Iliev, E. Ivanova & D. “Petreski, USSR- China Relations In The Cold And Post Cold War Era”. *Wulfenia* 22, no 3, (2015): 314.

⁴ E. D. R Harrison, “The British Special Operations Executive and Poland”. *The Historical Journal* 43, no. 4, (2000): 1071–1091

Πόλεμο με κύρια χαρακτηριστικά του την κατασκοπεία, την πολιτική υπονόμευση και τους έμμεσους διπλωματικούς πολέμους, κυρίως μέσω των οικονομικών αποκλεισμών⁵.

Από την μεριά των ΗΠΑ αμέσως μετά τη λήξη του πολέμου τέθηκαν οι βάσεις για την ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών το 1945, επιδιώκοντας την ειρήνη και τη διεθνή ασφάλεια. Τα μέλη του Οργανισμού συμφώνησαν να εξαλείψουν κάθε πιθανότητα πολεμικής αναζωπύρωσης, σε μια καθολική προσπάθεια να αποφευχθεί ένας τρίτος παγκόσμιος πόλεμος⁶. Βασικός και ειλικρινής – αν και ουτοπικός – στόχος των Ηνωμένων Πολιτειών ήταν η προάσπιση εννοιών όπως η ελευθερία-ανεξαρτησία, η ισότητα και η κυριαρχία μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συνεχούς ανταγωνισμού, πολιτικού και οικονομικού, αποφεύγοντας λάθη της μεσοπολεμικής περιόδου, κατά την οποία η αμερικανική πολιτική απομόνωση και ο οικονομικός προστατευτισμός θεωρήθηκαν ότι συνέβαλαν στην άνοδο δικτατοριών στην Ευρώπη και αλλού⁷. Βέβαια, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ΗΠΑ έχοντας πλέον νικήσει και στους δύο Παγκόσμιους Πολέμους απέκτησαν έναν δυναμικό ρόλο στην διεθνή διπλωματική σκηνή. Ήδη μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου διαχειρίζονταν το 30% του παγκοσμίου εισοδήματος ενώ μέχρι το 1949 κατείχε το μονοπώλιο των ατομικών όπλων⁸. Παράλληλα ήλεγχαν όλες τις διόδους σε Ατλαντικό και Ειρηνικό, έχοντας μάλιστα καταστήσει την Ιαπωνία αμερικανική αποικία. Οι παραπάνω εξελίξεις αποτέλεσαν την βάση για την ανάπτυξη μιας ισχυρής διπλωματικής αμερικανικής παρουσίας προκειμένου να προωθηθούν τα αμερικανικά συμφέροντα σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο⁹.

Οι ΗΠΑ, έχοντας αντιμετωπίσει με τη λήξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου έναν μεταπολεμικό κόσμο με εμφύλιους πολέμους και αποσυντεθειμένες αυτοκρατορίες, επιδίωξαν αυτή τη φορά την απαραίτητη σταθερότητα, θέτοντας σε ισχύ Οργανισμούς και Συνθήκες ως εργαλεία κατάλληλα για την επίτευξη μιας σταθερής και ειρηνικής ανοικοδόμησης: το Σχέδιο Μάρσαλ, το Δόγμα Τρούμαν και το ΝΑΤΟ. Έχοντας αναδυθεί από τον πόλεμο ως η εξέχουσα οικονομική και στρατιωτική δύναμη, με τη βιομηχανική τους ικανότητα σε μεγάλο βαθμό

⁵ M. F. Hopkins. "Continuing Debate and New Approaches in Cold War History", *The Historical Journal* 50, no. 4, (2007): 920.

⁶ H. W. Koch. "Hitler and the Origins of the Second World War. Second Thoughts on the Status of Some of the Documents". *The Historical Journal* 11, no. 1, (1968): 125–143.

⁷ J. Bell. "Social Democracy and the Rise of the Democratic Party in California, 1950-1964". *The Historical Journal* 49, no. 2, (2006): 497–524.

⁸ E. M. Burns. *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι* (Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006), 944-949.

⁹ J. Palmowski. "Liberalism and Local Government in Late Nineteenth-Century Germany and England". *The Historical Journal* 45, no. 2, (2002): 381–409.

ανέγγιχτη από τις καταστροφές των συγκρούσεων, οι Αμερικανοί πολιτικοί πίστευαν πως το ελεύθερο διεθνές εμπόριο αποτελούσε το βασικό μέσο για την οικονομική ανάπτυξη τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, ενισχύοντας παράλληλα τη συμμετοχή των συμμάχων τους σε αυτό το εγχείρημα¹⁰.

Το Δόγμα Τρούμαν αποτέλεσε μια κομβική στιγμή στην πρώιμη ιστορία του Ψυχρού Πολέμου και δήλωσε με σαφήνεια τη σηματοδοτούμενη πια απομάκρυνση των ΗΠΑ από τον απομονωτισμό που διατηρούσαν πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, καθιερώνοντας μια πολιτική ενεργητικής επέμβασης για την αντιμετώπιση της εξάπλωσης του κομμουνισμού. παρείχε οικονομική ενίσχυση στα μικρότερα ευρωπαϊκά κράτη, συγκεκριμένα σε Ελλάδα και Τουρκία, με στόχο την αποτροπή της κομμουνιστικής διείσδυσης, τόσο ως οικονομικός αρωγός των δύο χωρών όσο και ως συνεχιστής της οικονομικής ενίσχυσης του βρετανικού κράτους, το οποίο μετά το τέλος του πολέμου δεν μπορούσε να σηκώσει το βάρος της βοήθειας αυτών των χωρών¹¹. Όπως είχε δηλώσει και ο ίδιος ο Τρούμαν «η πολιτική των *Ηνωμένων Πολιτειών πρέπει να είναι η στήριξη των ελεύθερων λαών που αντιστέκονται στις απόπειρες υποταγής από ένοπλες μειονότητες ή από εξωτερικές πιέσεις. Πρέπει να βοηθήσουμε τους ελεύθερους λαούς να χτίσουν το μέλλον τους με τον δικό τους τρόπο*»¹². Τα παραπάνω λόγια του Τρούμαν στο Κογκρέσο προσδιόρισαν το ζήτημα του σοβιετικού επεκτατισμού ως αγώνα μεταξύ ελευθερίας και ολοκληρωτισμού, ρίχνοντας ουσιαστικά τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Σοβιετική Ένωση σε αντίθετους ρόλους στην παγκόσμια σκηνή, με τις ΗΠΑ να αναλαμβάνουν το ρόλο του ελευθερωτή. Αυτή η δυαδική κοσμοθεωρία πόλωσε τις διεθνείς σχέσεις, συμβάλλοντας στη σκλήρυνση των σφαιρών επιρροής.

Η συμβολή του Δόγματος Τρούμαν στον περιορισμό του Κομμουνισμού «παγκοσμιοποίησε» τον Ψυχρό Πόλεμο, μετατρέποντας τις τοπικές συγκρούσεις σε θέατρα αντιπαλότητας υπερδυνάμεων. Αυτή η παγκόσμια εμβέλεια όχι μόνο διαιώνισε τον Ψυχρό Πόλεμο, αλλά τον κατέστησε κύριο χαρακτηριστικό των διεθνών σχέσεων σε όλο το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Αυτό που αξίζει να αναφερθεί για την κατανόηση της ευρύτερης διαμόρφωσης των δυνάμεων είναι ότι πέρα από την Ευρώπη, το Δόγμα Τρούμαν δημιούργησε ένα προηγούμενο για τον αμερικανικό παρεμβατισμό που θα καθόριζε την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Η αρχή ότι οι

¹⁰ T. Barnes. "The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe, 1946-1956. Part I". *The Historical Journal* 24, no. 2, (1981): 399-415.

¹¹ Gaddis, 49.

¹² *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1947* (Washington: Government Printing Office, 1963), 178-179.

Ηνωμένες Πολιτείες θα παρέμβουν για να υποστηρίξουν τις κυβερνήσεις που αντιστέκονται στον κομμουνισμό εφαρμόστηκε σε διάφορα πλαίσια, από τη Λατινική Αμερική έως τη Νοτιοανατολική Ασία. Αυτή η παρεμβατική στάση δικαιολογήθηκε από την ανάγκη να διατηρηθεί η παγκόσμια σταθερότητα και να αποτραπεί το φαινόμενο ντόμινο των εθνών που υπάγονται στην κομμουνιστική επιρροή.

Με το Σχέδιο Μάρσαλ, οι ΗΠΑ παρείχαν σημαντική οικονομική βοήθεια για να βοηθήσουν στην ανοικοδόμηση της Δυτικής Ευρώπης, όχι μόνο για την προώθηση της οικονομικής ανάκαμψης αλλά και για τον περιορισμό της εξάπλωσης του κομμουνισμού. Μάλιστα, πρώτη και βασική αρχή πάνω στην οποία βασίστηκε το Σχέδιο Μάρσαλ ήταν ο γενικευμένος φόβος ότι οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στην Δυτική Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο θα ωθούσαν τους Ευρωπαίους πολίτες στην προτίμηση κομμουνιστικών κομμάτων ως λύση στα προβλήματά τους¹³. Η απειλή μιας πιθανής σοβιετικής στρατιωτικής επέμβασης ερχόταν σε δεύτερη μοίρα και εντασσόταν στο πλαίσιο της ευρύτερης ανησυχίας για την κομμουνιστική εξάπλωση¹⁴. Το Σχέδιο Μάρσαλ στόχευε στη βιομηχανική ανοικοδόμηση των ευρωπαϊκών κρατών, ακόμη και της Γερμανίας, θεωρώντας πως ο κίνδυνος της κομμουνιστικής εξάπλωσης ήταν μεγαλύτερος και μία ισχυρή Ευρώπη οικονομικά εξαρτημένη από τις ΗΠΑ θα μπορούσε να το εμποδίσει. Η Αμερική λοιπόν εμφανιζόταν ως ο μεγάλος οικονομικός αρωγός που θα εξασφάλιζε στα ευρωπαϊκά κράτη τόσο υλική όσο και οικονομική υποστήριξη. Οι Αμερικανοί υπολόγιζαν στην άρνηση των Σοβιετικών να αποδεχτούν τόσο οι ίδιοι όσο και τα κράτη δορυφόροι τους μια τέτοιου είδους βοήθεια, καθώς αυτό θα σήμαινε την αναγνώριση της αμερικανικής υπεροχής. Αυτή η πολιτική ανάσχεσης έγινε ο ακρογωνιαίος λίθος της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, με τις ΗΠΑ να κερδίζουν το γεωπολιτικό, διπλωματικό, ακόμη και το ηθικό προβάδισμα του πολέμου που μόλις ξεκινούσε¹⁵.

Η οικονομική ανάκαμψη που διευκολύνθηκε από το Σχέδιο Μάρσαλ έθεσε τις βάσεις για το σχηματισμό του NATO το 1949, μιας στρατιωτικής συμμαχίας που εδραίωσε περαιτέρω το δυτικό μπλοκ ενάντια στη σοβιετική επιθετικότητα και σηματοδότησε μια σημαντική αλλαγή στις διεθνείς σχέσεις, ενισχύοντας μια διαίρεση που καθόρισε την εποχή του Ψυχρού Πολέμου. Η αρχική σύνθεση του Οργανισμού του Βορείου Ατλαντικού Συμφώνου αποτελούνταν από το Βέλγιο, τη Βρετανία, τον Καναδά, τη Δανία, τη Γαλλία, την

¹³ D. W. Ellwood, "The Marshall Plan. A Strategy That Worked", *Foreign Policy Agenda* (2006), 18.

¹⁴ Gaddis, *Cold War; A New History*, 50.

¹⁵ Gaddis, *Cold War; A New History*, 51.

Ισλανδία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο, τις Κάτω Χώρες, τη Νορβηγία, την Πορτογαλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Τα ιδρυτικά μέλη και τα συμμετέχοντα έθνη δεσμεύτηκαν στην τήρηση της αμοιβαίας άμυνας κατά της σοβιετικής επιθετικότητας ενώ πρωταρχικός στρατηγικός στόχος του NATO ήταν η αποτροπή αυτής της επιθετικής διάθεσης¹⁶. Η πραγματική αιτία για τη δημιουργία του NATO ήταν η αντίδραση στην απειλή του κομμουνισμού και η προσπάθεια διασφάλισης της ειρήνης και της ασφάλειας στην Ευρώπη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο¹⁷. Η αρχή της συλλογικής άμυνας σχεδιάστηκε για να αποθαρρύνει τη σοβιετική επιθετικότητα παρουσιάζοντας ένα ενωμένο και αδιαπέραστο μέτωπο. Το NATO αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο του δυτικού στρατιωτικού τείχους ενάντια στην ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της για τα επόμενα 40 χρόνια. Επίσημα, λοιπόν, η διαίρεση της Ευρώπης σε ανατολικό και δυτικό μπλοκ εδραιώθηκε το 1949 με τη δημιουργία του NATO, η οποία επί της ουσίας αντικατόπτριζε την ανησυχία της σοβιετικής επέκτασης, αποβλέποντας στη δημιουργία ενός συλλογικού συστήματος άμυνας για την προστασία των δυτικών δημοκρατιών από την ενδεχόμενη επίθεση της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της¹⁸.

Στην ανατολική πλευρά του ευρωπαϊκού χώρου η Σοβιετική Ένωση αναδείχθηκε στη δεύτερη ισχυρότερη δύναμη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, έχοντας, ωστόσο, υποστεί τεράστιες ανθρώπινες και υλικές απώλειες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Παρά το αδύναμο ναυτικό της υπερείχε αριθμητικά σε στρατό και αεροπορία ενώ ο συνολικός πληθυσμός της, παρά τις τεράστιες απώλειες, ανέρχονταν στα 200 εκατομμύρια¹⁹. Ο τεράστιος ορυκτός πλούτος είχε αναδείξει την ΕΣΣΔ σε παγκόσμια δύναμη στην παραγωγή πετρελαίου, ωστόσο, το μεγαλύτερο πλήγμα από τον πόλεμο το δέχτηκε στο βιομηχανικό τομέα, εξαιτίας της καταστροφής χιλιάδων πόλεων, κωμοπόλεων, εργοστασίων και σιδηροδρομικών γραμμών. Τα πλήγματα, άλλωστε, που υπέστησαν οι Σοβιετικοί, περισσότερο από κάθε άλλη δύναμη που συμμετείχε στον πόλεμο, ήταν η κύρια αιτία των κακών σχέσεων που ανέπτυξαν με πολλές χώρες μετά το τέλος του πολέμου και της προσπάθειάς τους να διασφαλίσουν την εθνική τους ασφάλεια, ανεξαρτήτως κόστους και συνεπειών για τις γειτονικές χώρες²⁰.

¹⁶ M. Kitchen, "Winston Churchill and the Soviet Union during the Second World War". *The Historical Journal*, 30, no. 2, (1987): 425-428.

¹⁷ Jenkins, "Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953", 144.

¹⁸ Nato Information Service, *Nato and The Warsaw Pact. Force Comparisons* (Brussels 1984), 5.

¹⁹ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 950.

²⁰ L. Crump. *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969* (Routledge, London 2015), 26-28.

Οι συνέπειες από τον αγώνα και τον χαμό 20 εκατομμυρίων πολιτών της είχαν φέρει την ΕΣΣΔ σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης για ανοικοδόμηση και προστασία από μια πιθανή επανάληψη μιας τέτοιας τραγικής σύγκρουσης. Το βασικό σχέδιο για την επίτευξη αυτού του στόχου ήταν αφενός η διατήρηση της στρατιωτικής επιρροής και υπεροχής που κατείχε στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αφετέρου κρατώντας τον ρωσικό λαό ενωμένο με την ιδέα της εξωτερικής απειλής των καπιταλιστικών δυνάμεων. Το πρώτο σκέλος του σχεδίου το πέτυχε μέσω τις ίδρυσης «λαϊκών δημοκρατιών» υποτακτικών στη Μόσχα σε Πολωνία, Ουγγαρία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Τσεχοσλοβακία²¹. Η επικράτηση των κομμουνιστικών κυβερνήσεων αποτέλεσε μία βεβαιωμένη διαδικασία και μια ισχυρή επιβεβαίωση των εγγυήσεων της Γιάλτας απέναντι στον κίνδυνο καταστολής κάθε προσπάθειας ελεύθερων και δημοκρατικών εκλογών από τους Σοβιετικούς με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας το 1968, όταν οι Σοβιετικοί συνέτριψαν τη φιλελεύθερη κυβέρνηση των Μπένες και Μάζαρκ²². Αυτός ο επεκτατισμός, σε συνδυασμό με την επιβολή κομμουνιστικών καθεστώτων, πυροδότησε φόβους για σοβιετική επιθετικότητα και κυριαρχία στη Δύση.

Ο μεγαλύτερος φόβος των Σοβιετικών ήταν μια νέα εισβολή από τη Δύση, γι' αυτό, μετά την απώθηση της επίθεσης του Χίτλερ, αποφάσισαν να αποτρέψουν κάθε παρόμοια επίθεση²³. Στα πλαίσια αυτής της στρατηγικής η Σοβιετική Ένωση επεδίωξε να δημιουργήσει αμυντικά σύνορα και καθεστώτα φιλικώς προσκείμενα στις ανάγκες των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτή η επέκταση, ωστόσο, εφαρμόστηκε στα πλαίσια της διάδοσης και διεθνοποίησης του κομμουνισμού, ανεξαρτήτως των επιθυμιών των τοπικών κοινοτήτων. Σε πολιτικό επίπεδο, η ΕΣΣΔ συνέχισε να εποπτεύει την εγκατάσταση δικών της κομμουνιστικών κυβερνήσεων σε πολλές από τις περιοχές που είχε καταλάβει από τη Γερμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Παράλληλα, οι Σοβιετικοί συνέχισαν να διατηρούν στρατιωτικές βάσεις και δυνάμεις κατοχής σε πολλά από τα κράτη-μέλη της Ένωσης, ενισχύοντας έτσι την επιρροή και τον έλεγχο τους σε αυτά. Ακόμη, μέσω της οικονομικής εξάρτησης και της επιβολής οικονομικών προγραμμάτων υπαγόμενων στο σοβιετικό έλεγχο,

²¹ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe*, 28

²² Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 956.

²³ T. Barnes. "The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe 1946-1956. Part II". *The Historical Journal* 25, no. 3, (1982): 649-670.

η Σοβιετική Ένωση διασφάλιζε τον έλεγχο των οικονομιών αυτών των χωρών και την παγίωση και ενίσχυση της κυριαρχίας της²⁴.

Σταδιακά, ο Ψυχρός Πόλεμος επεκτάθηκε πέρα από την Ευρώπη, διαμορφώνοντας συγκρούσεις και συμμαχίες σε περιοχές όπως η Ασία, η Αφρική και η Λατινική Αμερική. Ο Πόλεμος της Κορέας (1950-1953) και ο Πόλεμος του Βιετνάμ (1955-1975) ήταν και οι δύο αντιπαραθέσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης, που αγωνίστηκαν για να περιορίσουν την εξάπλωση του κομμουνισμού και είχαν αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις των Ηνωμένων Πολιτειών και της Άπω Ανατολής. Με εξαίρεση την Ιαπωνία τα περισσότερα κράτη της περιοχής καθώς και η Κίνα αντιμετώπισαν την στρατιωτική στάση των ΗΠΑ στη Νότια Κορέα σαν ένα μέρος ενός μεγαλεπίβολου αποικιακού σχεδίου, συμβάλλοντας έτσι στην οριστική παγίωση εχθρικών σχέσεων μεταξύ ΗΠΑ και Κίνας για την επόμενη εικοσαετία²⁵. Ταυτόχρονα, στη Μέση Ανατολή, η αραβο-ισραηλινή σύγκρουση έγινε άλλη μια αρένα του ανταγωνισμού του Ψυχρού Πολέμου, καθώς οι δύο υπερδυνάμεις συναγωνίζονταν για επιρροή στη στρατηγικής σημασίας περιοχή. Έτσι, οι ΗΠΑ προμήθευαν το Ισραήλ με προηγμένα όπλα και στρατιωτική τεχνολογία για να διατηρήσει το στρατιωτικό του πλεονέκτημα στην περιοχή, ενώ η ΕΣΣΔ παρείχε παρόμοια υποστήριξη στα αραβικά κράτη για να αντισταθμίσει την ισραηλινή στρατιωτική υπεροχή. Παράλληλα και οι δύο δυνάμεις εκμεταλλεύονταν την επιρροή τους στα Ηνωμένα Έθνη για να προωθήσουν τα συμφέροντά τους στην αραβο-ισραηλινή σύγκρουση. Αυτό περιλάμβανε την υποστήριξη ψηφισμάτων, την παροχή διπλωματικής κάλυψης και τη χρήση του δικαιώματος βέτο τους στο Συμβούλιο Ασφαλείας²⁶.

Από όλα τα παραπάνω πεδία γεωπολιτικού ενδιαφέροντος που πόλωναν τις σχέσεις ΗΠΑ και ΕΣΣΔ, αυτό που συγκέντρωνε το ενδιαφέρον όλων των δυνάμεων, τουλάχιστον από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1950, ήταν η Δυτική Γερμανία, της οποίας η είσοδος στο NATO ήταν η κύρια αιτία και αφορμή για τη σύναψη του Συμφώνου της Βαρσοβίας το 1955. Η διαίρεση της Γερμανίας σε Ανατολή και Δύση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μια μικρογραφία της ευρύτερης σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης. Η Δυτική Γερμανία, με το πολίτευμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας και υπό την επιρροή των Ηνωμένων Πολιτειών, υιοθέτησε ένα καπιταλιστικό οικονομικό

²⁴ P. Jenkins. "Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953". *The Historical Journal* 31, no. 1, (1988): 143.

²⁵ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 952.

²⁶ H. J. Tucker. "Measuring Cohesion in the International Communist Movement, 1957-1970". *Political Methodology* 2, no. 1. (1975): 90-95.

σύστημα και μια δημοκρατική πολιτική δομή, σε έντονη αντίθεση με το κομμουνιστικό καθεστώς στην Ανατολική Γερμανία (Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας) που υποστηρίχθηκε από τη Σοβιετική Ένωση και είχε σαφώς πιο περιορισμένες οικονομικές και πολιτικές προοπτικές ανάπτυξης. Η ίδρυση της FRG το 1949, ακολουθούμενη από τη συμπερίληψή της στο Σχέδιο Μάρσαλ, τοποθέτησε τη Δυτική Γερμανία δυναμικά στους πρωταγωνιστές του δυτικού μπλοκ. Η Δυτική Γερμανία αναδύθηκε σαφώς πιο ενισχυμένη οικονομικά, στρατιωτικά και βιομηχανικά από την Ανατολική, η οποία λειτουργούσε ως δορυφόρος-παράρτημα της Σοβιετικής Ένωσης. Δέκα χρόνια μετά την ήττα των Ναζί στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Δυτική Γερμανία εντάχθηκε επίσημα στο Βόρειο Ατλαντικό Συμφωνία, ενέργεια που αποτέλεσε το τελικό βήμα της ενσωμάτωσης της Δυτικής Γερμανίας στο δυτικοευρωπαϊκό σύστημα άμυνας²⁷. Αυτή η κίνηση θεωρήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση ως άμεση απειλή, καθώς έφερε μια ανανεωμένη Γερμανία στη δυτική στρατιωτική συμμαχία. Ο επανεξοπλισμός της Δυτικής Γερμανίας και η ενσωμάτωσή της στην αμυντική στρατηγική του NATO ενίσχυσαν τους σοβιετικούς φόβους περί περικύκλωσης και πιθανής επίθεσης. Η παρουσία στρατιωτικών βάσεων και πυρηνικών όπλων των ΗΠΑ στο έδαφος της Δυτικής Γερμανίας υπογράμμισε αυτή τη συμμαχία, εντείνοντας περαιτέρω των σχέσεων ΗΠΑ-ΕΣΣΔ.

Με την έναρξη της δεκαετίας του 1950 σημειώθηκε μία περίοδος αποσυμπίεσης των εντάσεων. Ο θάνατος του Στάλιν το 1953 και η άνοδος στην εξουσία του Νικήτα Χρουστσόφ το 1955 οδήγησε σε αλλαγή της πολιτικής και διπλωματικής σοβιετικής γραμμής, αντίθετης με εκείνη της «σταλινικής τυραννίας»²⁸. Αναζητώντας νέους δρόμους «αποσταλινοποίησης» και παγίωσης του Σοσιαλισμού, η νέα σοβιετική κυβέρνηση συνήψε ειρήνη με την Αυστρία και απέσυρε από αυτή τα ρωσικά στρατεύματα. Την ίδια χρονιά συγκλήθηκε Διάσκεψη Κορυφής με τη συμμετοχή όλων των ηγετών των παγκόσμιων δυνάμεων και παράλληλα σχημάτισε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας το 1955, ενισχύοντας τον έλεγχο της στην Ανατολική Ευρώπη και δημιουργώντας ένα αντίβαρο στο NATO. Το Σύμφωνο ήταν γνωστό ως «Συνθήκη Φιλίας, Συνεργασίας και Αλληλεγγύης», συμπληρώνοντας το «Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας», το οποίο ήταν ο περιφερειακός οικονομικός οργανισμός που ίδρυσε η Σοβιετική Ένωση τον Ιανουάριο του 1949 για τις κομμουνιστικές χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης²⁹. Η συμφωνία υπογράφηκε στη Βαρσοβία και

²⁷ Jenkins, "Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953", 146.

²⁸ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 953.

²⁹ E. D. R. Harrison. "The British Special Operations Executive and Poland". *The Historical Journal* 43, no. 4, (2000): 1071-1091.

περιελάβανε τη Σοβιετική Ένωση, την Αλβανία, την Πολωνία, τη Ρουμανία, την Ουγγαρία, την Ανατολική Γερμανία, την Τσεχοσλοβακία και τη Βουλγαρία ως μέλη. Βασικό μέλημά της ήταν η υπεράσπιση οποιουδήποτε κράτους-μέλους θα δεχόταν επίθεση από εξωτερική δύναμη, θέτοντας σε εφαρμογή ένα ενιαίο στρατιωτικό και διοικητικό σώμα³⁰. Η συνθήκη χρησίμευσε ως μοχλός για την ενίσχυση της διαπραγματευτικής θέσης της Σοβιετικής Ένωσης στη διεθνή διπλωματία, η οποία θα έπαυε να ισχύει όταν θα εφαρμοζόταν μια γενική συμφωνία ασφάλειας Ανατολής-Δύσης³¹. Η ίδρυση του Συμφώνου αποσκοπούσε στον περιορισμό της επέκτασης της δύναμης της Δυτικής Γερμανίας, η οποία ενσωματώθηκε στο βόρειο Ατλαντικό Μπλοκ, αυξάνοντας τον κίνδυνο ενός νέου πολέμου και δημιουργώντας απειλή για την εθνική ασφάλεια των ειρηνικών κρατών³². Η Δυτική Γερμανία αποτελούσε τον κεντρικό πυλώνα του δυτικού στρατιωτικού συνασπισμού και η παρουσία των δυτικών δυνάμεων στο έδαφός της ανησύχησε τη Σοβιετική Ένωση και τα κομμουνιστικά κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Επιπλέον, ήταν στρατηγικά σημαντική λόγω της οικονομικής της ισχύος και της γεωγραφικής της θέσης, καθώς βρισκόταν στο επίκεντρο της Ευρώπης και είχε σημαντική βιομηχανική και πολιτική επιρροή. Έτσι, η Σοβιετική Ένωση είδε την ενδυνάμωση και την ενσωμάτωσή της στο NATO ως απειλή για τα συμφέροντά της στην περιοχή³³.

Η ύφεση των τεταμένων σχέσεων μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και των δυνάμεων του NATO φαίνεται πως ήταν άμεσα συνδεδεμένη με τη γενική δυσαρέσκεια στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ. Ο αυταρχισμός και οι συνεχείς περιορισμοί του σταλινικού καθεστώτος στο όνομα ενός αόρατου εξωτερικού εχθρού είχαν κουράσει το ρωσικό λαό ο οποίος απαιτούσε να δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών. Ο Χρουστσώφ, αν και δήλωνε πρόθυμος να ικανοποιήσει αυτές τις ανάγκες, η πολιτική γραμμή του σε επίπεδο εφαρμογής συνάντησε γρήγορα πολλές δυσκολίες, όπως αποδεικνύουν οι βίαιες επεμβάσεις του σοβιετικού στρατού στις εξεγέρσεις των σοσιαλιστικών καθεστώτων Πολωνίας και Ουγγαρίας το 1956. Ειδικά στην Ουγγαρία η εξέγερση έληξε με αιματηρά επεισόδια, καθώς οι Ούγγροι επιδίωξαν να ανατρέψουν όχι μόνο το ισχύον οικονομικό σύστημα επιβεβλημένο από τη σοβιετική κυβέρνηση αλλά και να διακόψουν κάθε μορφή εξάρτησης από τη Σοβιετική Ένωση, ενισχύοντας την εντύπωση ότι η σοβιετική επιρροή στην εξάπλωση και

³⁰ R. Healy. "Suicide in Early Modern and Modern Europe". *The Historical Journal* 49, no. 3, (2006): 903–919.

³¹ D. Reynolds. "The Origins of the Cold War: The European Dimension, 1944-1951". *The Historical Journal* 28, no. 2, (1985): 497–515.

³² V. Mastny & M. Byrne. *Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact* (Central European University Press, Budapest 2005), 64-68.

³³ H. Kuromiya. "Stalin and His Era". *The Historical Journal* 50, no. 3, (2007): 711–724.

επικράτηση του Σοσιαλισμού είχε μειωθεί αισθητά³⁴. Ακόμη, οι αυξομειώσεις των διπλωματικών και στρατιωτικών αναμετρήσεων ΗΠΑ και ΕΣΣΔ καθοδηγούνταν από την ανάπτυξη πυρηνικών όπλων και το δόγμα της Αμοιβαίας Εξασφαλισμένης Καταστροφής (MAD). Και οι δύο υπερδυνάμεις συγκέντρωναν τεράστια οπλοστάσια πυρηνικών κεφαλών, οδηγώντας σε μια επισφαλή ισορροπία δυνάμεων και σε μια συνεχή απειλή πυρηνικού πολέμου.

Η πρώτη περίοδος χαλάρωσης δεν κράτησε πολύ καθώς, με αφορμή την κατάρριψη ενός αναγνωριστικού αμερικανικού αεροσκάφους σε σοβιετικό έδαφος από τους Σοβιετικούς. Αν και η πραγματοποίηση τέτοιων πτήσεων με στόχο τη διερεύνηση των σοβιετικών στρατιωτικών θέσεων και εγκαταστάσεων δεν ήταν προκαθορισμένη, ο Χρουστσώφ δεν ήθελε να εγκαταλείψει την πολιτική συμβιβασμού που επέλεξε να ακολουθήσει, εξαγγέλλοντας μάλιστα το 1960 την «αρχή της ειρηνικής συνύπαρξης», υποστηρίζοντας πως η καθολική επικράτηση του Κομμουνισμού μπορούσε να επιτευχθεί χωρίς τη χρήση όπλων³⁵. Η κρίση των πυραύλων της Κούβας το 1962 έφερε τον κόσμο στο χείλος της πυρηνικής σύγκρουσης, καθώς οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Σοβιετική Ένωση εμπλέκονται σε μια τεταμένη αντιπαράθεση για την παρουσία σοβιετικών πυραύλων στην Κούβα. Συνθήκες όπως η Συνθήκη περιορισμένης απαγόρευσης δοκιμών (1963) και οι συνομιλίες για τον περιορισμό των στρατηγικών όπλων (SALT) προσπάθησαν να μειώσουν τον κίνδυνο πυρηνικού πολέμου και να θεσπίσουν μέτρα ελέγχου των όπλων³⁶. Τελικά το 1964 η κυβέρνηση Χρουστσώφ έπεσε και τη διαδέχτηκε μία συλλογική δικτατορία με πρόεδρο τον Αλεξέι Κοσίγκιν και γενικό γραμματέα τον Λεωνίντ Μπρέζνιεφ, η οποία κινήθηκε αρκετά προς την κατεύθυνση της παλιάς σταλινικής πολιτικής, με αντιπροσωπευτικότερη απόδειξη την κατάληψη της Τσεχοσλοβακίας το 1968³⁷.

Από το 1970 μέχρι και τη διακοπή της ισχύος του το 1991, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας γνώρισε σημαντικές εξελίξεις που αντανakλούσαν τις ευρύτερες γεωπολιτικές αλλαγές της εποχής. Κατά τη δεκαετία του 1970 η Σοβιετική Ένωση συνέχισε την παρεμβατική πολιτική της επεκτείνοντάς την έξω από τα όρια του Ανατολικού Μπλοκ, στα κράτη του «Τρίτου Κόσμου» σε Ασία, Αφρική και Λατινική Αμερική, διατηρώντας μια τρομερή στρατιωτική θέση σε παγκόσμιο επίπεδο η οποία την καθιστούσε υπερδύναμη. Σε

³⁴ J. Mark. "Discrimination, Opportunity, and Middle-Class Success in Early Communist Hungary". *The Historical Journal* 48, no. 2, (2005): 517-517.

³⁵ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 956.

³⁶ Tucker "Measuring Cohesion in the International Communist Movement, 1957-1970", 105-108.

³⁷ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 959.

διπλωματικό επίπεδο έμενε σταθερή σε μία μετριοπαθή πολιτική χωρίς εντάσεις αντίστοιχη με εκείνη των ΗΠΑ. Πράγματι σε όλο το διάστημα αυτής της δεκαετίας οι δύο πλευρές έδειξαν την ειλικρινή πρόθεσή τους να εμποδίσουν την εξάπλωση των πυρηνικών όπλων και την ανάπτυξη των οπλοστασίων τους. Η Συνθήκη Περιορισμού Στρατηγικών Όπλων, παρά τα πολλαπλά αδιέξοδα που συναντούσε, αναδείκνυε την αμοιβαία διάθεση των δύο πλευρών να αναγνωρίσουν και να αντιμετωπίσουν τους τεράστιους κινδύνους μιας πιθανής πυρηνικής σύγκρουσης³⁸. Στις εσωτερικές υποθέσεις, το Δόγμα Μπρέζνιεφ, που διατυπώθηκε το 1968, υπογράμμισε τη δέσμευση της Σοβιετικής Ένωσης να διατηρήσει τον έλεγχο των συμμάχων της στην Ανατολική Ευρώπη και τη δικαιολογημένη παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις τους για τη διατήρηση της σοσιαλιστικής κυριαρχίας. Αυτό το δόγμα καθοδήγησε τις πολιτικές του Συμφώνου της Βαρσοβίας στις δεκαετίες του 1970 και του 1980, δίνοντας έμφαση στη συλλογική άμυνα και την αμοιβαία βοήθεια³⁹.

Αξιοσημείωτο γεγονός αυτής της δεκαετίας για τις σχέσεις ΗΠΑ-ΕΣΣΔ αποτέλεσε η Διάσκεψη του Ελσίνκι, επίσημα γνωστή ως Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (CSCE), που πραγματοποιήθηκε το 1975 και σηματοδότησε μια κομβική στιγμή στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου, διαμορφώνοντας το γεωπολιτικό τοπίο της Ευρώπης και όχι μόνο. Σε αυτή η διάσκεψη, η οποία κορυφώθηκε με την υπογραφή των Συμφωνιών του Ελσίνκι την 1^η Αυγούστου 1975, συμμετείχαν 35 κράτη, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Πολιτειών, του Καναδά, της Σοβιετικής Ένωσης και όλων των ευρωπαϊκών χωρών (εκτός της Αλβανίας), για να αντιμετωπίσουν κρίσιμα ζητήματα ασφάλειας, συνεργασίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁴⁰. Η Διάσκεψη του Ελσίνκι προέκυψε από ένα περίπλοκο γεωπολιτικό πλαίσιο που χαρακτηριζόταν από τις επίμονες εντάσεις του Ψυχρού Πολέμου μεταξύ του ανατολικού και του δυτικού μπλοκ. Σε αυτό το πλαίσιο, η CSCE σχεδιάστηκε ως ένα πολυμερές φόρουμ για την προώθηση του διαλόγου και της συνεργασίας σε μια διαιρεμένη Ευρώπη. Οι πρωταρχικοί στόχοι της διάσκεψης ήταν η μείωση του κινδύνου συγκρούσεων, η ενίσχυση της ασφάλειας, η προώθηση της οικονομικής συνεργασίας και η αντιμετώπιση των ανησυχιών για τα ανθρώπινα δικαιώματα⁴¹.

³⁸ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 960.

³⁹ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 960.

⁴⁰ M. D. Kandiah and G. Staerck (eds.). *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact* (Whitehall, London 2002), 33-40.

⁴¹ Kandiah and. Staerck, *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*, 42-46.

Το πρωταρχικό αποτέλεσμα της διάσκεψης ήταν ένα ολοκληρωμένο σύνολο συμφωνιών που περιλάμβανε τρία βασικά «καλάθια»: ασφάλεια στην Ευρώπη, συνεργασία στην οικονομία, την επιστήμη, την τεχνολογία και το περιβάλλον και υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών. Η πρώτη ομάδα μέτρων αφορούσε τις αρχές που καθοδηγούσαν τις σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών, δίνοντας έμφαση στο απαραβίαστο των συνόρων, την εδαφική ακεραιότητα και τη μη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις ενώ περιλάμβανε επίσης μέτρα για την οικοδόμηση εμπιστοσύνης, όπως η προηγούμενη κοινοποίηση σημαντικών στρατιωτικών ελιγμών, για τη μείωση του κινδύνου ένοπλης σύγκρουσης. Η συνεργασία στους τομείς της οικονομίας, της επιστήμης, της τεχνολογίας και του περιβάλλοντος είχε ως στόχο να ενισχυθεί η συνεργασία σε διάφορους τομείς, προωθώντας την οικονομική αλληλεξάρτηση και την τεχνολογική ανταλλαγή και δημιουργώντας ένα πλαίσιο για επιστημονική συνεργασία και συλλογική αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προκλήσεων. Τέλος, τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες, ίσως η πιο σημαντική ενότητα της Διάσκεψης, υπογράμμισε τη σημασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας του λόγου και της θρησκείας⁴².

Οι συνέπειες των αποφάσεων της Διάσκεψης ήταν εκτεταμένες επηρεάζοντας τις διεθνείς σχέσεις, τον λόγο για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη συνολική δυναμική του Ψυχρού Πολέμου. Μέσω αυτής νομιμοποιήθηκαν τα υπάρχοντα ευρωπαϊκά σύνορα και αναγνωρίστηκε επίσημα το status quo μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό για τη Σοβιετική Ένωση, η οποία προσπάθησε να εδραιώσει τη σφαίρα επιρροής της στην Ανατολική Ευρώπη. Ωστόσο, η έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα παρείχε ένα ισχυρό εργαλείο για τους αντιφρονούντες και τους μεταρρυθμιστές εντός του ανατολικού μπλοκ, οι οποίοι χρησιμοποίησαν τη γλώσσα των Συμφωνιών για να αμφισβητήσουν τα αυταρχικά καθεστώτα⁴³. Επιπλέον, η συμπερίληψη των διατάξεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα έδωσε ώθηση στα κινήματα σε ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη. Οργανισμοί όπως ο Χάρτης 77 στην Τσεχοσλοβακία και η Ομάδα Ελσίνκι της Μόσχας στη Σοβιετική Ένωση επικαλέστηκαν τις σχετικές διατάξεις για να θέσουν τις κυβερνήσεις τους υπόλογες της πολιτικής τους⁴⁴. Αυτό, με τη σειρά του, συνέβαλε σε μια αυξανόμενη εσωτερική πίεση που θα οδηγούσε τελικά στην πολιτική φιλελευθεροποίηση και την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη. Αν και η Διάσκεψη δεν έλυσε

⁴² Kandiah and Staerck, *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*, 25-27.

⁴³ Kandiah and Staerck, *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*, 55-60

⁴⁴ Kandiah and Staerck, *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*, 55-60.

αμέσως τις εντάσεις του Ψυχρού Πολέμου, δημιούργησε ένα πλαίσιο για συνεχείς διαπραγματεύσεις και μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης, τα οποία έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στα μεταγενέστερα στάδια του Ψυχρού Πολέμου ενώ ο εκσυγχρονισμός των οικονομιών της Ανατολικής Ευρώπης διευκόλυνε την ένταξη των ανατολικοευρωπαϊκών χωρών στην παγκόσμια οικονομία της μεταψυχροπολεμικής περιόδου⁴⁵.

Η επόμενη δεκαετία έφερε σημαντικές εσωτερικές προκλήσεις στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, λόγω της αυξανόμενης διαφωνίας και των εκκλήσεων για μεταρρυθμίσεις στα κράτη μέλη. Το κίνημα Αλληλεγγύης στην Πολωνία, που εμφανίστηκε το 1980, ήταν μια κομβική στιγμή. Με επικεφαλής τον Λεχ Βαλέσα, το Solidarity ήταν ένα συνδικάτο που γρήγορα εξελίχθηκε σε ένα κοινωνικό κίνημα ευρείας βάσης που υπερασπιζόταν τα δικαιώματα των εργαζομένων και τις πολιτικές μεταρρυθμίσεις⁴⁶. Η ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης και του Συμφώνου της Βαρσοβίας θεώρησαν την Αλληλεγγύη ως άμεση απειλή για την κομμουνιστική κυριαρχία και, κατ' επέκταση, τη σταθερότητα του Συμφώνου. Ως απάντηση στην αυξανόμενη επιρροή της Αλληλεγγύης, η πολωνική κυβέρνηση επέβαλε στρατιωτικό νόμο τον Δεκέμβριο του 1981. Ενώ αυτή η ενέργεια υποστηρίχθηκε από τη Σοβιετική Ένωση, αποκάλυψε ρωγμές εντός του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Σε αντίθεση με τις επεμβάσεις στην Ουγγαρία (1956) και στην Τσεχοσλοβακία (1968), η Σοβιετική Ένωση δεν παρενέβη άμεσα στρατιωτικά, αντανακλώντας μια προσεκτική προσέγγιση στην εσωτερική διαφωνία εντός των δορυφορικών της κρατών⁴⁷. Αυτή την περίοδο σημειώθηκε επίσης μια αλλαγή στα στρατηγικά δόγματα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, επηρεασμένη σε μεγάλο βαθμό από την ευρύτερη ύφεση μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Δύσης. Η έλευση της ηγεσίας του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ το 1985 σηματοδότησε μια σημαντική καμπή. Ο Γκορμπατσόφ εισήγαγε πολιτικές «γκλάσνοστ» (διαφάνειας) και «περεστρόικα» (αναδιάρθρωσης), που στόχευαν στη μεταρρύθμιση των σοβιετικών πολιτικών και οικονομικών συστημάτων⁴⁸. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις είχαν βαθιές επιπτώσεις στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας με τη Σοβιετική Ένωση να υιοθετεί μια πιο συμφιλιωτική προσέγγιση στις διεθνείς σχέσεις, επιδιώκοντας να μειώσει τις εντάσεις του Ψυχρού Πολέμου μέσω συμφωνιών ελέγχου των όπλων, όπως η Συνθήκη για τις Πυρηνικές Δυνάμεις Μέσου Βεληνεκούς (INF) του 1987⁴⁹. Αυτή η αλλαγή στρατηγικής αντικατοπτρίστηκε στο Σύμφωνο

⁴⁵ Kandiah and Staerck, *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*, 55-60.

⁴⁶ Harrison, "The British Special Operations Executive and Poland", 1087-1089.

⁴⁷ Harrison, "The British Special Operations Executive and Poland", 1088.

⁴⁸ Sadykiewicz, *The Warsaw Pact Command Structure in Peace and War* (Rand, Santa Monica 1988), 102.

⁴⁹ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 977.

της Βαρσοβίας, καθώς τα κράτη μέλη άρχισαν να επαναξιολογούν τα στρατιωτικά τους δόγματα και να μειώνουν τις αμυντικές τους δαπάνες.

Τα τέλη της δεκαετίας του 1980 σηματοδεύτηκαν από μια ταχεία διάλυση της συνοχής του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Οι μεταρρυθμίσεις του Γκορμπατσόφ ενθάρρυναν μεγαλύτερο πολιτικό πλουραλισμό και εθνική κυριαρχία εντός της Ανατολικής Ευρώπης, υπονομεύοντας τον αυστηρό έλεγχο που διατηρούσε προηγουμένως η Σοβιετική Ένωση. Αυτή η περίοδος γνώρισε ένα κύμα δημοκρατικών κινημάτων σε όλο το Ανατολικό Μπλοκ, με αποκορύφωμα την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων. Η πτώση του Τείχους του Βερολίνου τον Νοέμβριο του 1989 συμβόλιζε την κατάρρευση του κομμουνιστικού ελέγχου στην Ανατολική Ευρώπη και προανήγγειλε το τέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας ως πολιτικής και στρατιωτικής οντότητας. Οι επόμενοι μήνες είδαν τις ειρηνικές επαναστάσεις στην Τσεχοσλοβακία, την Ουγγαρία και τη Βουλγαρία, καθεμία από τις οποίες διέλυσε τις αντίστοιχες κομμουνιστικές κυβερνήσεις της. Τον Ιούλιο του 1991, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας διαλύθηκε επίσημα σε συνεδρίαση στην Πράγα⁵⁰. Η διάλυση ήταν μια επίσημη αναγνώριση των βαθιών πολιτικών αλλαγών που είχαν σαρώσει την Ανατολική Ευρώπη και τη Σοβιετική Ένωση. Το τέλος του Συμφώνου της Βαρσοβίας σηματοδότησε την ολοκλήρωση μιας εποχής στρατιωτικών συμμαχιών που ορίστηκαν από τον άκαμπτο διπολισμό του Ψυχρού Πολέμου.

Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας: δομή, βασικές αρχές και στόχοι

Η θέσπιση της Συνθήκης του Βορείου Ατλαντικού Συμφώνου και η είσοδος σε αυτό ολοένα και περισσότερων συμμάχων, με αποκορύφωμα την είσοδο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, είχε ως αποτέλεσμα τη συγκρότηση μιας αντίστοιχης «Συνθήκης Φιλίας, Συνεργασίας και Αμοιβαίας Αλληλεγγύης», η οποία έγινε γνωστή ως «Σύμφωνο της Βαρσοβίας». Όλα τα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κράτη έγιναν κανονικά μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ενώ τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Κίνας, της Βόρειας Κορέας, το Βόρειο Βιετνάμ και η Μογγολία βρίσκονταν σε θέση παρατηρητή⁵¹. Το προοίμιο της Συνθήκης αναφέρει ότι ο θεμελιώδης στόχος του Συμφώνου ήταν η κομμουνιστική αντιπολίτευση για την εκ νέου στρατιωτικοποίηση της Δυτικής Γερμανίας και της ένταξής της στο NATO⁵². Αυτός πιθανόν να ήταν και ο λόγος που η σύναψη μιας τέτοιας Συμφωνίας καθυστέρησε 6 ολόκληρα χρόνια από την ίδρυση του NATO. Ωστόσο, πιθανολογείται ότι η

⁵⁰ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 977.

⁵¹ N. Wagner. "NATO and the Warsaw Pact". *Scientia Militaria* 8, No 4 (1978): 40.

⁵² Palmowski, "Liberalism and Local Government in Late Nineteenth-Century Germany and England", 407.

Σοβιετική Ένωση εκμεταλλεύτηκε την ίδρυση του NATO και την προσθήκη της Δυτικής Γερμανίας σε αυτό για να τονίσει την απειλή μιας πιθανής επαναστρατιωτικοποίησης της Δυτικής Γερμανίας τόσο στους δικούς της συμμάχους όσο και στο ίδιο το NATO⁵³. Τα κομμουνιστικά κράτη έπρεπε να πειστούν ότι ήταν επιτακτική ανάγκη να ανήκουν σε μια ενωμένη στρατιωτική συμμαχία ενώ οι σύμμαχοι του NATO έπρεπε με κάθε τρόπο να έχουν κατά νου το φόβο των ευρωπαϊκών κρατών απέναντι σε μία εκ νέου στρατιωτικοποίηση της Γερμανίας μετά το τέλος του Πολέμου⁵⁴.

Η σοβιετική πολιτική αναφορικά με τη δημιουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας παρουσίαζε μεταξύ των συμμάχων της μια διπλή φύση ως προς τη σύστασή της. Η μία λειτουργία της ήταν η ίδρυση μιας ενιαίας οργάνωσης για την αντιμετώπιση της πραγματικά αισθητής απειλής μιας ανανεωμένης Γερμανίας· η άλλη αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός νομικού πλαισίου στάθμευσης των σοβιετικών στρατευμάτων στα κομμουνιστικά κράτη⁵⁵. Βασικά όλοι οι υποστηρικτές του Συμφώνου της Βαρσοβίας ακολουθούσαν τη συνήθη μορφή κομμουνιστικής διακυβέρνησης. Όπως σε όλες τις δημοκρατικές κυβερνήσεις του NATO, έτσι και στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας η Σοβιετική Ένωση και τα κράτη-δоруφόροι της είχαν «εκλεγμένα» κοινοβούλια με βάση την καθολική ψηφοφορία. Η νομοθετική εξουσία ανήκε σε αυτά τα κοινοβούλια, αλλά, προφανώς, οποιαδήποτε νομοθεσία θεσπίζονταν δεν έπρεπε να παραβιάζει την κομμουνιστική πολιτική που εξέθετε η Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος σε κάθε κομμουνιστικό κράτος. Η έδρα της πραγματικής εξουσίας ήταν, τυπικά τουλάχιστον, η εκάστοτε Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος κάθε κομμουνιστικού κράτους ξεχωριστά⁵⁶.

Από άποψη διοικητικής οργάνωσης το Σύμφωνο της Βαρσοβίας παρουσίαζε κάποια ομοιότητα με το Σύμφωνο του Βορείου Ατλαντικού αν και το πρώτο δεν είχε αναπτύξει τους περίπλοκους σε πλήθος και σύνθεση θεσμούς όπως το δεύτερο, αν και είχε προγραμματιστεί η σύσταση δύο ειδικών οργάνων, της Ενιαίας Διοίκησης και της Πολιτικής Συμβουλευτικής Επιτροπής⁵⁷. Η Πολιτική Συμβουλευτική Επιτροπή αποτελούνταν από τους πρώτους γραμματείς του κομμουνιστικού κόμματος, τους επικεφαλής της Κυβέρνησης, τους Υπουργούς Εξωτερικών και Άμυνας όλων των κρατών-μελών. Με εξαίρεση την Πολωνία και την Τσεχοσλοβακία, όλα τα μέλη του Συμφώνου διέθεταν σοβιετικές Συμβουλευτικές

⁵³ Wagner, "NATO and the Warsaw Pact", 41.

⁵⁴ Wagner, "NATO and the Warsaw Pact", 40.

⁵⁵ M.V. Naidu. *Alliances and balance of power: a search for conceptual clarity* (New York, 1975), 43, 45.

⁵⁶ Wagner, "NATO and the Warsaw Pact", 41.

⁵⁷ Wagner, "NATO and the Warsaw Pact", 42.

Επιτροπές, οι οποίες λειτουργούσαν με στρατιωτική συμβουλευτική ιδιότητα. Κατά συνέπεια οι σοβιετικοί αξιωματούχοι μπορούσαν να διατηρήσουν τον συνεχή έλεγχο των αμυντικών βιομηχανιών, της στρατιωτικής εκπαίδευσης και άλλων στρατιωτικών υποθέσεων στις χώρες του Συμφώνου. Σε περίπτωση εχθροπραξιών οι μη σοβιετικές δυνάμεις του Συμφώνου ήταν υποχρεωμένες να υπηρετήσουν στις επιταγές μιας Ανώτατης Σοβιετικής Διοίκησης.

Το Σύμφωνο προέβλεπε την παραχώρηση τεράστιων ποσών με στόχο να χρηματοδοτηθούν οι απαιτούμενες στρατιωτικές δυνάμεις ενώ αξιοποιήθηκε τεράστιος αριθμός ανθρώπινου δυναμικού από κάθε κράτος-μέλος. Ωστόσο, η πιο ακραία ίσως διάταξη της Συνθήκης από τη Ρωσία ήταν η επιβολή της εγκατάστασης σοβιετικών στρατευμάτων και η έγκριση σοβιετικής στρατιωτικής παρέμβασης σε χώρες της συμμαχίας. Η απουσία δημοκρατικών αρχών και η ανισότητα που επικρατούσε μεταξύ των μερών ήταν από τους κυριότερους παράγοντες αναποτελεσματικότητας του Συμφώνου και τελικά διάλυσής του. εδώ ταιριάζουν και τα λόγια του Τζώρτζ Όργουελ σύμφωνα με τον οποίο «*όλα τα μέλη του Συμφώνου ήταν ίσα αλλά μερικά μέλη ήταν πιο ίσα από κάποια άλλα*»⁵⁸. Αυτή η αλήθεια δεν μπορούσε να αποκρυφτεί ούτε από τα ειδικά μέτρα όπως η εκτέλεση κοινών ελιγμών από τους υπουργούς άμυνας των χωρών στην επικράτεια των οποίων διεξάγονταν οι ελιγμοί, ούτε από το γεγονός ότι οι συνεδρίες των κορυφαίων οργάνων του Συμφώνου πραγματοποιούνταν με επιτυχία σε διαφορετικές πρωτεύουσες των κρατών του Συμφώνου και διευθύνονταν από τοπικούς εθνικούς ηγέτες⁵⁹.

⁵⁸ M. Sadykiewicz. *The Warsaw Pact Command Structure in Peace and War* (Rand, Santa Monica 1988), 26.

⁵⁹ Sadykiewicz, *The Warsaw Pact Command Structure in Peace and War*, 26.

Β' ΜΕΡΟΣ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΔΥΝΑΜΙΩΝ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης

Η κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης εντός του Συμφώνου της Βαρσοβίας παρουσίασε αρκετές προκλήσεις που εμπόδισαν την αποτελεσματική εφαρμογή της συμμαχίας. Η Σοβιετική Ένωση ασκούσε από την πρώτη στιγμή της ισχύος του Συμφώνου σημαντικό έλεγχο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και χρησιμοποιούσε την επιρροή της για να καταστείλει κάθε μορφή διαφωνίας και να διατηρήσει τον έλεγχο της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας μεταξύ των συμμάχων της⁶⁰. Αυτή η καταστολή κατέπνιγε κάθε δυνατότητα ανάπτυξης εσωτερικών συζητήσεων και περιόριζε την ικανότητα των κρατών-μελών να εκφράσουν διαφορετικές απόψεις ή να αμφισβητήσουν τη σοβιετική κυριαρχία εντός της συμμαχίας. Αυτός ο συγκεντρωτικός έλεγχος σήμαινε επίσης ότι οι αποφάσεις που λαμβάνονταν αντικατόπτριζαν συχνά τα σοβιετικά συμφέροντα παρά τα συλλογικά συμφέροντα όλων των κρατών μελών⁶¹.

Ο συγκεντρωτισμός της Σοβιετικής Ένωσης περιόρισε την αυτονομία άλλων κρατών μελών εντός της συμμαχίας. Οι σοβιετικοί ηγέτες απαιτούσαν από τα κράτη-μέλη αυστηρή τήρηση των οδηγιών της Μόσχας και έσπευδαν να παρεμβαίνουν εάν αντιλαμβάνονταν τις ενέργειες των άλλων κρατών ως επικίνδυνες τα σοβιετικά συμφέροντα⁶². χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας πολιτικής αποτέλεσε η κυβέρνηση του Μπρέζνιεφ, ο οποίος κηρύσσοντας το Δόγμα Μπρέζνιεφ επιβεβαίωνε το δικαίωμα παρέμβασης της Μόσχας στην πολιτική των υπόλοιπων κρατών-μελών, όταν αυτές παρέκκλιναν από τη σφαίρα υποταγής τους στη σοβιετική ηγεσία⁶³. Αυτό περιόρισε την ικανότητα άλλων κρατών μελών να επιδιώξουν τους δικούς τους στόχους εθνικής ασφάλειας. Κατά συνέπεια, τα υπόλοιπα κράτη μέλη ένιωθαν περιθωριοποιημένα και διέθεταν περιορισμένη επιρροή στις πολιτικές συμμαχικές δράσεις. Η αυταρχική πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης ενθάρρυνε τη δυσπιστία και τη δυσαρέσκεια των υπόλοιπων κρατών-μελών, υπονομεύοντας τη συνεργασία και την

⁶⁰ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe*, 20.

⁶¹ Mastny, & Byrne, *Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact*, 55-57.

⁶² V. E. McHale, & D. Paranzino, "A Note on the Theoretical Utility of Elite Background Characteristics in Predicting Political Longevity in the U.S.S.R.", *Political Methodology* 2, no. 1, (1975): 121-125.

⁶³ Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*, 958.

ενότητα εντός της συμμαχίας, καθώς τα κράτη-μέλη ήταν απρόθυμα να δεσμευτούν πλήρως στις συλλογικές αμυντικές προσπάθειες υπό την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης.

Ανεξάρτητα από τις σημαντικές αλλαγές που συντελούνταν από τα πρώτα κιόλας χρόνια της θέσπισης του Συμφώνου με στόχο την επίτευξη μεγαλύτερης συμμετοχής των μελών του Συμφώνου στον έλεγχο και την ηγεσία των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών υποθέσεων, το δόγμα, οι πολιτικές, οι τακτικές και ο υλικοτεχνικός εξοπλισμός της συμμαχίας εξακολουθούσαν να βρίσκονται υπό την αποκλειστική κυριότητα των Σοβιετικών. Αρχικά, η διοικητική ηγεσία του Επιτελείου του Συμφώνου βρισκόταν στα χέρια Σοβιετικών αξιωματούχων ενώ οι συνεδριάσεις των κρατών-μελών περιστασιακά χαρακτηρίζονταν από την αντίσταση στις σοβιετικές πολιτικές πρωτοβουλίες, αρχικά προερχόμενες από τη Ρουμανία⁶⁴. Παράλληλα, οι περισσότερες χώρες εξέφραζαν την ανησυχία τους για τις συνολικές κοινές δαπάνες προς όφελος των σοβιετικών αμυντικών στόχων. Παρ' όλα αυτά οι σοβιετικές προτιμήσεις συνέχισαν να επικρατούν ουσιαστικά σε όλα τα σημαντικά θέματα του Συμφώνου, κατάσταση που δεν μπορούσε να αλλάξει δεδομένης της άνισης φύσης της συμμαχίας και της εξάρτησης των δυνάμεων του Συμφώνου από τη Ρωσία για εξοπλισμό και δυναμικό⁶⁵.

Παρ' όλο που οι Σοβιετικοί αντιλαμβάνονταν την σχεδόν καθολική υπεροχή τους επί των συμμάχων τους ως εποικοδομητική, υπήρχε και μία αντιπαραγωγική πλευρά στη συνεχόμενη επικράτησή τους. Οι αναπτυσσόμενες οικονομικές και στρατιωτικές δυνατότητες αρκετών κρατών-μελών και ο δημόσιος χαρακτηρισμός της Συμφωνίας ως «συνεταυρισμού» είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της πίεσης από τα κράτη-μέλη για μεγαλύτερο βήμα στον καθορισμό των πολιτικών του Συμφώνου. Η σοβιετική αντίσταση σε αυτές τις απαιτήσεις εξυπηρετούσε μόνο στην αύξηση προστριβών και παρεξηγήσεων στο συμμαχικό σώμα. Ωστόσο, η Μόσχα θεωρούσε αυτές τις προστριβές ως ένα μικρό τίμημα που έπρεπε να πληρώσει για να εξασφαλίσει ότι το Σύμφωνο της Βαρσοβίας θα ταίριαζε στους Σοβιετικούς εθνικούς στόχους. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα του στρατιωτικού δόγματος Σοβιετικής Ένωσης και Συμφώνου καθώς και τεχνική εξέλιξη εξοπλισμού και δυναμικού είχαν σαν αποτέλεσμα την ακόμη μεγαλύτερη κυριαρχία των Σοβιετικών στο Σύμφωνο ανεξάρτητα από τις προσδοκίες των συμμάχων⁶⁶.

⁶⁴ E. Richardson, *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain (Cold War Chronicles)* (Cavendish Square 2017), 33-35.

⁶⁵ Canby, *NATO Military Policy: Obtaining Conventional Comparability with the Warsaw Pact*, 49.

⁶⁶ Jenkins, "Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953", 145-150.

Συνολικά, τα κράτη-μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας είχαν περιορισμένη αυτονομία και συχνά θεωρούνταν κράτη-δορυφόροι της Σοβιετικής Ένωσης. Αυτό σήμαινε ότι οι αποφάσεις στο πλαίσιο του συμφώνου επηρεάζονταν σε μεγάλο βαθμό από τα σοβιετικά συμφέροντα, μερικές φορές εις βάρος των προτεραιοτήτων άλλων κρατών μελών. Οι αποφάσεις σχετικά με στρατιωτικές επιχειρήσεις, αναπτύξεις ή διπλωματικές πρωτοβουλίες έπρεπε συχνά να ευθυγραμμίζονται με τους σοβιετικούς στόχους, περιορίζοντας την ικανότητα άλλων κρατών μελών να ακολουθήσουν τις δικές τους στρατηγικές ή πρωτοβουλίες. Η δυσανάλογα μεγάλη στρατιωτική δύναμη εντός του Συμφώνου της Βαρσοβίας σε σύγκριση με άλλα κράτη μέλη δημιουργούσε μια αίσθηση εξάρτησης μεταξύ των άλλων μελών και μείωνε τα κίνητρά τους να επενδύσουν στις δικές τους στρατιωτικές δυνατότητες. Τέλος, η αντιμετώπιση του Συμφώνου της Βαρσοβίας ως βασικού εργαλείου της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής απέτρεψε πιθανή συνεργασία με μη κομμουνιστικές χώρες καθώς και με ορισμένα κομμουνιστικά κράτη που δεν ήταν μέρος του Συμφώνου, περιορίζοντας την ικανότητα του Συμφώνου να επεκτείνει την επιρροή του ή να σχηματίσει συμμαχίες πέρα από το Ανατολικό Μπλοκ.

Απουσία ισχυρής πολιτικής και ιδεολογικής συνοχής

Τα πρώτα χρόνια ίδρυσης του Συμφώνου συμπίπτουν με μία εξαιρετικά ταραχώδη περίοδο στην ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης. Η Νέα Πορεία της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής και η συνολική, εσωτερική και εξωτερική, αποστασιοποίηση του Χρουστσόφ από την πολιτική του Στάλιν είχαν σοβαρές συνέπειες στην πολιτική και ιδεολογική σταθερότητα μεταξύ της ΕΣΣΔ και των υπόλοιπων κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, οδηγώντας σε συνεχείς και έντονες εξεγέρσεις όπως ήδη αναφέρθηκε σε Βουλγαρία, Τσεχοσλοβακία και Ανατολική Γερμανία ήδη από το 1953 και στην Ουγγαρία το 1956⁶⁷. Το Μάιο του 1953 στη Φιλιππούπολη της Βουλγαρίας εκατοντάδες καπνεργάτες διαμαρτυρήθηκαν για την αύξηση των κανόνων εργασίας, καθιστώντας επιτακτική την ανάγκη υιοθέτησης της νέας σοβιετικής πολιτικής για τον κατευνασμό των αναταραχών. Αν και το πρόγραμμα αποσταλινοποίησης διευκόλυνε την προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας του Τίτο, παράλληλα αποξένωσε την αλβανική και κινεζική ηγεσία από τον σοβιετικό άξονα επιρροής⁶⁸. Ο Βούλγαρος πρωθυπουργός και ηγέτης του κόμματος Βούλκο Τσερβένκοφ παραιτήθηκε και παραχώρησε

⁶⁷ J. Mark, "Discrimination, Opportunity, and Middle-Class Success in Early Communist Hungary". *The Historical Journal* 48, no. 2, (2005): 517.

⁶⁸ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, 67.

τη θέση του στη νεαρή και αποτελεσματική ομάδα του Τόντορ Ζίβκοφ, εγκαθιδρύοντας έτσι ένα είδος συλλογικής-συνεργατικής ηγεσίας⁶⁹.

Η παραπάνω πολιτική και ιδεολογική γραμμή καθιστούσε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας με μια πρώτη ματιά παράδοξο⁷⁰. Η απουσία προηγούμενων διαπραγματευτικών διαδικασιών δεν προμήνυε τη δημιουργία μιας τέτοιας εμβέλειας συμμαχίας ενώ η ίδρυση μιας στρατιωτικής συμμαχίας φαίνεται πως ερχόταν σε αντίθεση με τις πολιτικές και ιδεολογικές πεποιθήσεις και προσδοκίες του Χρουστσόφ για ύφεση και αποστρατιωτικοποίηση. Το Σύμφωνο άλλωστε δημιουργήθηκε με πρωτοβουλία της σοβιετικής ηγεσίας η οποία προτιμούσε μια ειρηνική συνύπαρξη περισσότερο από τη συνέχιση της αντιπαράθεσης. Η συμφιλιοτική πορεία αποδεικνύεται και από τις ενέργειες του Χρουστσόφ, ο οποίος τέσσερις μέρες πριν την υπογραφή του Συμφώνου υπέβαλλε στο Κρεμλίνο «την πιο ειλικρινή και αξιόπιστη πρόταση αφοπλισμού που είχε κατατεθεί μέχρι τότε»⁷¹ ενώ αμέσως μετά την υπογραφή του Συμφώνου συνήψε συνθήκη με την Αυστρία, η οποία συνεπαγόταν την αποχώρηση όλων των ξένων στρατευμάτων από την Αυστρία, συμπεριλαμβανομένων και των Σοβιετικών, με την Αυστρία να κηρύσσεται ουδέτερη. Παράλληλα με την θέσπιση του Συμφώνου η Σοβιετική Ένωση απέσυρε τα στρατεύματά της από Ρουμανία και Φινλανδία. Το παράδοξο, λοιπόν, του Συμφώνου έγκειται στο γεγονός ότι ενώ δημιουργήθηκε μια συμμαχία των ανατολικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών κρατών ως μηχανισμός άμυνας απέναντι στις προσπάθειες ανασυγκρότησης και συνασπισμού των δυτικών δυνάμεων, οι ενέργειες της Σοβιετικής Ένωσης οδηγούσαν σε μία «αποστρατιωτικοποίηση του Ψυχρού Πολέμου»⁷².

Καταληκτικά, μία από τις σημαντικότερες πολιτικές αδυναμίες του Συμφώνου της Βαρσοβίας ήταν η έλλειψη πραγματικής κυριαρχίας μεταξύ των κρατών μελών του. Σε αντίθεση με το NATO, το οποίο λειτουργούσε με βάση τις αρχές της αμοιβαίας συναίνεσης και της συνεργασίας μεταξύ των μελών του, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας κυριαρχούνταν από τη Σοβιετική Ένωση, η οποία ασκούσε αυστηρό έλεγχο στις πολιτικές και στρατιωτικές υποθέσεις των χωρών του Ανατολικού Μπλοκ. Αυτή η ηγεμονική δομή οδήγησε σε εκτεταμένη δυσaráσκεια και έλλειψη αληθινής δέσμευσης μεταξύ των κρατών μελών⁷³. Η πολιτική αστάθεια στα κράτη μέλη αποδυνάμωσε επίσης τη συμμαχία. Οι περιπτώσεις της

⁶⁹ Gaddis, *Cold War; A New History*, 118

⁷⁰ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, 68.

⁷¹ Nato Information Service, *Nato and The Warsaw Pact. Force Comparisons* (Brussels 1984), 96-98.

⁷² Gaddis, *Cold War; A New History*, 122-125.

⁷³ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56*, 137-140.

Ουγγρικής Επανάστασης του 1956 και της Άνοιξης της Πράγας του 1968 τόνισαν τη βαθιά ριζωμένη δυσaréσκεια για τις πολιτικές που επέβαλε η Σοβιετική Ένωση. Η βίαιη καταστολή αυτών των εξεγέρσεων από τη Σοβιετική Ένωση αποκάλυψε την ευθραυστότητα της συμμαχίας και τον βαθμό στον οποίο ήταν απαραίτητη η στρατιωτική επέμβαση για τη διατήρηση της συνοχής. Αυτή η χρήση βίας όχι μόνο έβλαψε τη νομιμότητα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αλλά και αποξένωσε τον πληθυσμό σε αυτές τις χώρες, υπονομεύοντας περαιτέρω την ενότητα και την αποτελεσματικότητα της συμμαχίας⁷⁴.

Αντίστοιχα σε ιδεολογικό επίπεδο, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας υπονομεύτηκε θεμελιωδώς από την έλλειψη ενός συνεκτικού και ενωτικού σκοπού μεταξύ των μελών του. Η συμμαχία δημιουργήθηκε περισσότερο από γεωπολιτική αναγκαιότητα και σοβιετικό εξαναγκασμό παρά από ένα κοινό όραμα ή κοινές αξίες. Η κομμουνιστική ιδεολογία που φαινομενικά ένωσε τα κράτη μέλη ερμηνεύτηκε και εφαρμόστηκε διαφορετικά σε ολόκληρο το μπλοκ, οδηγώντας σε ιδεολογική ασυμφωνία⁷⁵. Επιπλέον, η άνοδος των εθνικιστικών συναισθημάτων εντός των χωρών-μελών διάβρωσε περαιτέρω την ιδεολογική συνοχή του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Καθώς η απήχηση του κομμουνισμού εξασθενούσε και η επιθυμία για εθνική αυτονομία μεγάλωνε, οι ιδεολογικοί δεσμοί που συγκρατούσαν τη συμμαχία εξασθενούσαν. Αυτό ήταν εμφανές στα διάφορα εθνικά κινήματα και εκκλήσεις για ανεξαρτησία που εμφανίστηκαν σε ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη, με αποκορύφωμα τις επαναστάσεις του 1989, που είδε την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων σε πολλές χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας⁷⁶.

Ο ρόλος της προπαγάνδας στη λειτουργία του Συμφώνου

Για ένα τέτοιο οικοδόμημα, όπως το Σύμφωνο της Βαρσοβίας με τεράστιες προσδοκίες αλλά ασταθή θεμέλια, η προπαγάνδα ήταν απαραίτητη για τη νομιμοποίηση των κομμουνιστικών καθεστώτων, που συχνά εγκαθίστανται μέσω της σοβιετικής επιβολής και όχι της γνήσιας λαϊκής υποστήριξης. Η Σοβιετική Ένωση χρησιμοποίησε προπαγάνδα για να ξαναγράψει ιστορικές αφηγήσεις, δίνοντας έμφαση στην καθοριστική συμβολή των σοβιετικών στρατευμάτων στην απελευθέρωση της Ανατολικής Ευρώπης από τη ναζιστική κατοχή, ενώ υποβάθμιζε τα τοπικά κινήματα αντίστασης που δεν ήταν ευθυγραμμισμένα με τον

⁷⁴ Gaddis, *Cold War; A New History*, 155.

⁷⁵ Richardson, E. *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain*, 66-69.

⁷⁶ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56*, 161-164.

κομμουνισμό⁷⁷. Αυτή η αφήγηση διαδόθηκε μέσω κρατικά ελεγχόμενων μέσων ενημέρωσης, εκπαιδευτικών συστημάτων και δημόσιων εορτασμών. Ειδικά σε Πολωνία, Ουγγαρία και Τσεχοσλοβακία, όπου σημειώνονταν και οι περισσότερες και μεγαλύτερης έντασης εξεγέρσεις, η σοβιετική προπαγάνδα απεικόνιζε τον κομμουνισμό ως συνώνυμο της προόδου, της ειρήνης και της αληθινής υλοποίησης της λαϊκής βούλησης⁷⁸. Μέσα σε λίγα μόνο χρόνια από το τέλος του πολέμου τα επιτεύγματα των σοβιετικού τύπου σχεδιασμένων οικονομιών, όπως η βιομηχανική ανάπτυξη, η πλήρης απασχόληση και η παροχή κοινωνικών υπηρεσιών, αναδείχθηκαν ως τα κύρια χαρακτηριστικά της σοβιετικής οικονομίας, ανεξάρτητα αν ίσχυαν ή όχι. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις υποτιθέμενες αποτυχίες των καπιταλιστικών οικονομιών, που απεικονίζονται να μαστίζονται από την ανισότητα, την ανεργία και την κοινωνική αναταραχή. Το σοβιετικό μοντέλο παρουσιάστηκε ως η αναπόφευκτη πορεία προς ένα ουτοπικό μέλλον, δικαιολογώντας έτσι τις θυσίες που απαιτούνταν στο παρόν⁷⁹. Αυτό βοήθησε να δικαιολογηθεί η καταστολή της πολιτικής διαφωνίας και η εξάλειψη των κομμάτων της αντιπολίτευσης. Η απεικόνιση των κομμουνιστών ηγετών ως ηρωικών μορφών που έσωσαν τα έθνη τους από τον φασισμό και τον καπιταλισμό βοήθησε να δημιουργηθεί ένα επίχρισμα νομιμότητας γύρω από καθεστώτα που συχνά θεωρούνταν μαριονέτες της Μόσχας.

Σχετικά με τα αισθήματα για τη δυτική πλευρά, οι δυτικές δημοκρατίες χαρακτηρίστηκαν ως πρόσοψη για την καπιταλιστική εκμετάλλευση, όπου η αληθινή ελευθερία ήταν ανέφικτη. Ήδη αμέσως μετά το τέλος του πολέμου ο Στάλιν ανανέωσε τις προσπάθειές του να απομονώσει τον σοβιετικό λαό από κάθε επαφή με τον έξω κόσμο και να ελέγξει όσο το δυνατόν περισσότερο τις πληροφορίες που ο κόσμος λάμβανε για τη ζωή μέσα στη Σοβιετική Ένωση⁸⁰. Ως μέρος αυτής της προπαγανδιστικής εκστρατείας, ο σοβιετικός Τύπος και τα μέσα ενημέρωσης επιτέθηκαν ανελέητα στη Δύση, απεικονίζοντάς την ως οικονομικά και κοινωνικά ασταθή, αστάθεια που θα οδηγούσε για άλλη μια φορά σε ένα αυξανόμενο φασιστικό κίνημα. Παράλληλα, σοβιετικά μέσα ενημέρωσης σε πολλές περιπτώσεις ανέφεραν ότι εκτεταμένα αντιεβραϊκά πογκρόμ οργανώνονταν σε ολόκληρη τη

⁷⁷ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact. Its Role in Soviet Block Affairs from its Origin to the Present Day*. CIA 1966, 7.

⁷⁸ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 7.

⁷⁹ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 7.

⁸⁰ G. Sussman, "Propaganda and the Cold War". *Journalism & Communication Monographs* 23, no. 1, (2021): 70–75

Βρετανία και σε άλλες μεγάλες ευρωπαϊκές πόλεις⁸¹. Η σοβιετική προπαγάνδα επιτέθηκε όχι μόνο στις βρετανικές και αμερικανικές πολιτικές, αλλά και στις βασικές αρχές και διαδικασίες της ίδιας της δημοκρατίας, καθώς δεν σχεδιάστηκε για να συμμετέχει σε κανονικό δημοκρατικό διάλογο αλλά για να αναγκάσει τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις είτε να υποστηρίξουν τη σοβιετική άποψη είτε να δημιουργήσουν ένα επαναστατικό κλίμα μέσα στο οποίο οι κυβερνήσεις θα μπορούσαν να ανατραπούν. Αυτές οι προπαγανδιστικές επιθέσεις ήταν μέρος μόνο ενός πολύ μεγαλύτερου και καλά οργανωμένου συνόλου σοβιετικών πολιτικών που είχαν σχεδιαστεί για να αποδυναμώσουν τις καπιταλιστικές ή σοσιαλδημοκρατικές χώρες με κάθε δυνατό τρόπο⁸².

Το Τείχος του Βερολίνου έγινε για το Ανατολικό Μπλοκ ένα ισχυρό σύμβολο στη σοβιετική προπαγάνδα, που δεν απεικονίστηκε ως εμπόδιο στην ελευθερία αλλά ως προστατευτικό μέτρο ενάντια στους «δυτικούς κατασκόπους» και τις «διαφθαρτικές καπιταλιστικές επιρροές»⁸³. Η κατασκευή του Τείχους δικαιολογήθηκε ως απαραίτητο βήμα για την προστασία του σοσιαλιστικού τρόπου ζωής. Παράλληλα, εκτός από την αμυντική προπαγάνδα, η Σοβιετική Ένωση έλαβε επίσης ενεργά μέτρα για να υπονομεύσει τη δυτική επιρροή. Αυτό περιλάμβανε τη χρηματοδότηση κινημάτων ειρήνης, τη χρηματοδότηση αριστερών κομμάτων και οργανώσεων στη Δύση και τη χρήση μέσων ενημέρωσης για τη διάδοση παραπληροφόρησης. Το «Radio Free Europe» και άλλες δυτικές εκπομπές απαγορεύτηκαν ώστε να αποτρέψουν τους πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης να έχουν πρόσβαση σε εναλλακτικές απόψεις⁸⁴.

Σαν όργανο του Σοβιετικού ελέγχου το Σύμφωνο της Βαρσοβίας είχε την ιδιότητα να παρακολουθεί τις πολιτικές, κοινωνικές και στρατιωτικές εξελίξεις και ενέργειες των κρατών-μελών του. Σε πολιτικό επίπεδο, λειτουργούσε σαν υπενθύμιση των κοινών πολιτικών ιδεολογιών και στόχων, υπογραμμίζοντας τη σημασία των επίσημων διακρατικών σχέσεων και δημιουργώντας έναν μηχανισμό που να προωθεί – θεωρητικά τουλάχιστον – μια κοινή πολιτική γραμμή, επί της οποίας η Σοβιετική Ένωση ασκούσε απόλυτο έλεγχο⁸⁵. Από στρατιωτική σκοπιά, θα οδηγούσε στην επίλυση προβλημάτων αναφορικά με το status quo

⁸¹ L. A. Schwartz, “Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today” in *Political Warfare against the Kremlin. Global Conflict and Security since 1945*. (Palgrave Macmillan, London 2009), 209.

⁸² Schwartz, “Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today”, 210.

⁸³ Schwartz, “Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today”, 210.

⁸⁴ S. Lovell, “Communist Propaganda and Media in the Era of the Cold War” in *The Cambridge History of Communism vol. III. Endgames? Late Communism in Global Perspective, 1968 to the Present* (Cambridge University Press, Cambridge, 2017), 354.

⁸⁵ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 7.

των σοβιετικών στρατευμάτων στις χώρες του Ανατολικού Μπλοκ και την ένωση των ανατολικοευρωπαϊκών στρατών σαν μια αποτελεσματική πρώτη γραμμή άμυνας για την Σοβιετική Ένωση. Κατά τον Υπουργό Άμυνας της Σοβιετικής Ένωσης Γκεόργκι Ζούκοφ «*το Σύμφωνο της Βαρσοβίας εμφανίστηκε και υπήρχε ως αμυντικό σύμφωνο των κυβερνήσεων που απειλούνταν από έναν κοινό κίνδυνο. Αυτό είναι επιβεβαιωμένο έστω και μόνο από το γεγονός ότι η Συμφωνία συγκροτήθηκε έξι χρόνια μετά τη σύναψη του Βορειοατλαντικού Συμφώνου σαν απάντηση στη συγκρότηση μιας ανερχόμενης στρατιωτικής απειλής*»⁸⁶. Η συγκεκριμένη τοποθέτηση αξιοποιήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση για να υπογραμμίσει τον υποτιθέμενο αμυντικό χαρακτήρα του συμμαχικού μπλοκ και να διαδώσει την υποτιθέμενη αδιαλλαξία των Δυτικών Δυνάμεων. Γι' αυτό και αφέθηκε να εννοηθεί από τα σοβιετικά μέσα ότι το Σύμφωνο της Βαρσοβίας θα διαλυθεί την ίδια κιόλας μέρα που θα έπαυε να υπάρχει το NATO⁸⁷.

Και πάλι σύμφωνα με τον Ζούκοφ «*οι Συμφωνίες του Παρισιού επέκτειναν την πιθανότητα για την αναγέννηση του милитарισμού στην Δυτική Γερμανία. Η έναρξη ισχύος των Συμφωνιών του Παρισιού ήταν αυτή που ώθησε το Σοβιετικούς να λάβουν κατάλληλα μέτρα*»⁸⁸. Με κύρια δικαιολογία την παρουσία της Δυτικής Γερμανίας στη δυτική στρατιωτική συμμαχία, η ΕΣΣΔ ήταν σε θέση να εκμεταλλευθεί όλες τις πρόσφατες αναμνήσεις του Β' Παγκοσμίου Πολέμου υποστηριζόμενη από τη λαϊκή πλειονότητα των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών και με λογικά επιχειρήματα να υποστηρίζει ότι η στρατιωτική οργάνωση των ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κρατών ήταν το μόνο λογικό μέσο αντιμετώπισης της υποτιθέμενης αναβίωσης της προπολεμικής γερμανικής δύναμης⁸⁹. Η ένταξη της Βόννης στο NATO λειτούργησε σχεδόν βοηθητικά για τα τοπικά καθεστώτα αυτών των χωρών, δίνοντάς τους αρκετούς και πραγματικούς λόγους για την επίσημη στρατιωτική και πολιτική προσκόλληση και υποταγή τους στη Σοβιετική Ένωση, θεωρώντας αυτή την επιλογή τους ως μια συνειδητή προσπάθεια να προστατέψουν τους πολίτες τους από τον αφανισμό τους από την στρατιωτικά ανερχόμενη Γερμανία⁹⁰.

Παρά την εκτόξευση αυτής της σοβιετικής προπαγανδιστικής επίθεσης η Βρετανία και οι ΗΠΑ απέφυγαν μια προπαγανδιστική αντεπίθεση. Στην πραγματικότητα πάλεψαν για το ακριβώς αντίθετο, διαλύοντας σε μεγάλο βαθμό τις ευμεγέθεις οργανώσεις προπαγάνδας

⁸⁶ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact. Its Role in Soviet Block Affairs from its Origin to the Present Day* (CIA 1966), 7

⁸⁷ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 7.

⁸⁸ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 8.

⁸⁹ Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact*, 8.

⁹⁰ Mastny & Byrne, *Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact*, σ. 48-50.

που είχαν δημιουργήσει κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Στη Βρετανία, ο υπουργός Εξωτερικών Μπέβιν αντιστάθηκε στις προσπάθειες του Γραφείου Εξωτερικών να ξεκινήσει μια εκστρατεία προπαγάνδας, διατηρώντας την ελπίδα ότι θα μπορούσε να επιτευχθεί μία δίκαιη διευθέτηση με τη Σοβιετική Ένωση για όλα τα ζητήματα που είχαν μείνει ανοιχτά προς επίλυση μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου⁹¹. Ωστόσο, η κύρια δικαιολογία και αφορμή δικαιολογία για την οργάνωση μιας αντικομμουνιστικής προπαγάνδας ήταν η αυστηρά ελεγχόμενη εικόνα που η σοβιετική κυβέρνηση άφηνε να προβληθεί για την Σοβιετική Ένωση στο ξένο κοινό⁹². Κανονικά, οι ανταποκριτές του ξένου Τύπου ήταν σε θέση να παρέχουν ακριβείς πληροφορίες στον έξω κόσμο σχετικά με τη ζωή στην κάθε χώρα. Ωστόσο, στη Σοβιετική Ένωση αυτό ήταν αδύνατο καθώς οι αναφορές ξένων ανταποκριτών ελέγχονταν αυστηρά και λογοκρίθηκαν έντονα από το σοβιετικό καθεστώς⁹³. Η απομόνωση της σοβιετικής κοινωνίας από τον έξω κόσμο και ο αυστηρός έλεγχος του καθεστώτος στα δημοσιεύματα ξένων μέσων ενημέρωσης επέτρεψαν στη σοβιετική κυβέρνηση να καλλιεργήσει μια ψευδαισθησιακή εικόνα για τη στη Σοβιετική Ένωση μέσω των δικών της μέσων ενημέρωσης⁹⁴. Για να διορθωθεί αυτή η εσφαλμένη εντύπωση, οι δυτικές κυβερνήσεις μέσω των δικών τους ενημερωτικών υπηρεσιών προσπάθησαν να παράσχουν πληροφορίες στον υπόλοιπο κόσμο σχετικά με την πραγματικότητα του σταλινικού και μετασταλινικού κοινωνικού και πολιτικού τοπίου, προβάλλοντας ένα καθεστώς που, σε αντίθεση με τη σοβιετική προπαγάνδα, είχε όλα τα χαρακτηριστικά ενός αστυνομικού κράτους με στρατόπεδα εργασίας σκλάβων τα οποία μπορούσαν να συναγωνιστούν με τα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης⁹⁵.

⁹¹ Schwartz, "Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today", 210.

⁹² Barnes, "The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe, 1946-1956. Part I", 400-408.

⁹³ Barnes, "The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe 1946-1956. Part II", 655.

⁹⁴ Lovell, "Communist Propaganda and Media in the Era of the Cold War", 355.

⁹⁵ Schwartz, "Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today", 210.

ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οικονομική ανισότητα μεταξύ των κρατών-μελών

Αντιμετωπίζοντας την αμφιλεγόμενη κληρονομιά του Στάλιν, οι διάδοχοί του προσπάθησαν να πείσουν τη Δύση για τις ειρηνικές προθέσεις τους, και μάλιστα αποφάσισαν να συνάψουν ανακωχή στον πόλεμο της Κορέας. Κατά ειρωνικό τρόπο, ο πρώην αρχηγός της σοβιετικής μυστικής αστυνομίας Μπέρια ήταν αυτός που υποστήριξε με τον πιο έντονο τρόπο την εισαγωγή ενός προγράμματος ελεγχόμενων μεταρρυθμίσεων, της αποκαλούμενης «Νέας Πορείας», στην Ανατολική Ευρώπη, καθώς και που υποστήριξε την οργάνωση μιας ενοποιημένης αλλά ουδέτερης Γερμανίας⁹⁶. Αυτές οι μεταρρυθμίσεις είχαν καθυστερήσει ούτως ή άλλως, αφού το πρόγραμμα του Στάλιν για αναγκαστική κολεκτιβοποίηση των γεωργικών προϊόντων και επιταχυνόμενη εκβιομηχάνιση είχε προκαλέσει όλεθρο στις οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης. Ωστόσο, παρά τις ειλικρινείς σοβιετικές προσπάθειες, η στάση των υπόλοιπων δυνάμεων απέναντι στη Σοβιετική Ένωση σε παγκόσμιο επίπεδο ήταν καχύποπτη και επιφυλακτική.

Οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας ήταν σημαντικά λιγότερο ανεπτυγμένες από τις αντίστοιχες χώρες του ΝΑΤΟ. Οι συγκεντρωτικά σχεδιασμένες οικονομίες του Ανατολικού Μπλοκ μαστίζονταν από αναποτελεσματικότητα, έλλειψη καινοτομίας και στάσιμη ανάπτυξη. Η ίδια η Σοβιετική Ένωση αντιμετώπισε τεράστιες οικονομικές προκλήσεις, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1980, οι οποίες κατέστρεψαν την ικανότητά της να υποστηρίξει τους συμμάχους της οικονομικά και στρατιωτικά. Η διαφορά στην οικονομική δύναμη μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και των συμμάχων της σήμαινε επίσης ότι το βάρος της διατήρησης της συμμαχίας έπεσε δυσανάλογα στην ΕΣΣΔ. Αυτό δημιούργησε μια δυναμική εξάρτησης όπου τα δορυφορικά κράτη βασίζονταν σε μεγάλο βαθμό στη σοβιετική βοήθεια και επιδοτήσεις⁹⁷. Καθώς η σοβιετική οικονομία επιδεινώθηκε, ιδιαίτερα κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1980 υπό τις πιέσεις της κούρσας εξοπλισμών με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τα εγγενή ελαττώματα της οικονομίας της διοίκησης, η ικανότητα διατήρησης

⁹⁶ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, 82.

⁹⁷ Gaddis, *Cold War; A New History*, 49.

του Συμφώνου της Βαρσοβίας αποδυναμώθηκε, οδηγώντας σε μείωση της στρατιωτικής και οικονομικής υποστήριξης σε συμμάχους της⁹⁸.

Βασικός παράγοντας που επηρέασε αρνητικά τις σχέσεις Σοβιετικής Ένωσης και συμμαχικών κρατών ήταν οι σοβιετικές επιδοτήσεις προς τα κράτη-δορυφόρους της κρατώντας τα οικονομικά και πολιτικά δέσμια στις δικές της επιταγές. Οι επιδοτήσεις της Σοβιετικής Ένωσης στην Ανατολική Ευρώπη είχαν διάφορες μορφές. Ένας από τους κύριους μηχανισμούς ήταν μέσω προνομιακών εμπορικών συμφωνιών, μέσω των οποίων οι χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μπορούσαν να αγοράσουν σοβιετικό πετρέλαιο και φυσικό αέριο σε τιμές σημαντικά χαμηλότερες από τις τιμές της παγκόσμιας αγοράς. Αυτό όχι μόνο παρείχε σε αυτές τις χώρες βασικούς ενεργειακούς πόρους, αλλά τους επέτρεψε επίσης να εξάγουν εκ νέου πλεονάζουσα ενέργεια στη Δύση σε υψηλότερες τιμές⁹⁹. Μια άλλη βασική μορφή επιδότησης ήταν η άμεση οικονομική βοήθεια. Η Σοβιετική Ένωση επέκτεινε την οικονομική βοήθεια μέσω δανείων και επιχορηγήσεων, οι οποίες συχνά χρησιμοποιήθηκαν για τη στήριξη έργων υποδομής, βιομηχανικής ανάπτυξης και κοινωνικών προγραμμάτων. Επιπλέον, το Συμβούλιο Αμοιβαίας Οικονομικής Βοήθειας (Comecon) που ιδρύθηκε το 1949, διευκόλυνε τον συντονισμό οικονομικό σχεδιασμό και την ολοκλήρωση μεταξύ των κρατών μελών, διασφαλίζοντας ότι οι οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης ήταν ευθυγραμμισμένες με τα σοβιετικά συμφέροντα¹⁰⁰. Οι παροχές στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης περιλάμβαναν επιπλέον στρατιωτικό εξοπλισμό, εκπαίδευση και υλικοτεχνική υποστήριξη, διασφαλίζοντας ότι οι ένοπλες δυνάμεις τους παρέμεναν στενά συνδεδεμένες με τις σοβιετικές στρατιωτικές στρατηγικές¹⁰¹.

Πιο ειδικά για τον ρόλο της Comecon στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, αυτός σχετίζονταν με τη δημιουργία οικονομικής αλληλεξάρτησης μεταξύ των κρατών μελών, η οποία, με τη σειρά της, ενίσχυσε τον στρατιωτικό συντονισμό. Με την προώθηση της οικονομικής εξειδίκευσης και της συνεργασίας, η Comecon εξασφάλισε ότι τα κράτη μέλη ήταν οικονομικά συνδεδεμένα μεταξύ τους, μειώνοντας την πιθανότητα αποστασίας και αυξάνοντας τη συλλογική τους ασφάλεια. Για παράδειγμα, η Comecon διευκόλυνε την ενοποίηση των βιομηχανικών και γεωργικών τομέων στα κράτη μέλη της, καθιστώντας τα να εξαρτώνται το ένα από το άλλο για βασικά αγαθά και πόρους. Αυτή η οικονομική

⁹⁸ Gaddis, *Cold War; A New History*, 55.

⁹⁹ V. Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56* (Woodrow Wilson International Centre For Scholars, Washington 2002), 78.

¹⁰⁰ Hopkins, "Continuing Debate and New Approaches in Cold War History", 927-930.

¹⁰¹ Hopkins, "Continuing Debate and New Approaches in Cold War History", 927-930.

αλληλεξάρτηση δημιούργησε ένα συνεκτικό μπλοκ που θα μπορούσε να ανταποκριθεί συλλογικά σε εξωτερικές απειλές, ενισχύοντας έτσι τη στρατιωτική συνοχή του Συμφώνου της Βαρσοβίας¹⁰². Συγκεντρώνοντας τον οικονομικό σχεδιασμό, η Comecon κατεύθυνε πόρους σε στρατηγικές βιομηχανίες απαραίτητες για στρατιωτικούς σκοπούς. Στα κράτη μέλη ανατέθηκαν συγκεκριμένοι ρόλοι στην παραγωγή στρατιωτικού υλικού, διασφαλίζοντας σταθερό εφοδιασμό όπλων και εξοπλισμού. Για παράδειγμα, η Τσεχοσλοβακία ειδικεύτηκε στην παραγωγή φορητών όπλων και αρμάτων μάχης, ενώ η Ανατολική Γερμανία επικεντρώθηκε σε ηλεκτρονικά είδη και εξοπλισμό επικοινωνίας. Αυτός ο καταμερισμός εργασίας όχι μόνο μεγιστοποίησε την αποτελεσματικότητα, αλλά εξασφάλισε επίσης ότι το Σύμφωνο της Βαρσοβίας είχε ένα καλά συντονισμένο και ποικίλο οπλοστάσιο, ενισχύοντας τη συνολική στρατιωτική του ικανότητα. Ωστόσο, ανεξαρτήτως των οφελών της, η σχέση μεταξύ της Comecon και του Συμφώνου της Βαρσοβίας δεν υφίσταντο χωρίς προκλήσεις. Ο άκαμπτos συγκεντρωτισμός και η έλλειψη μηχανισμών αγοράς εντός της Comecon συχνά οδήγησαν σε αναποτελεσματικότητα και οικονομική στασιμότητα, η οποία κατέστρεψε τους διαθέσιμους πόρους για στρατιωτικές δαπάνες¹⁰³. Επιπλέον, η άνιση κατανομή των οικονομικών οφελών προκαλούσε μερικές φορές τριβές μεταξύ των κρατών μελών, υπονομεύοντας την πολιτική και στρατιωτική συνοχή. Για παράδειγμα, ο κυρίαρχος ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης τόσο στην Comecon όσο και στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας οδηγούσε συχνά σε δυσaráρεσκεια και αντίσταση από τα μικρότερα κράτη μέλη, τα οποία ένιωθαν ότι η κυριαρχία τους διακυβευόταν¹⁰⁴. Το βέβαιο, πάντως, είναι ότι η Comecon επηρέασε σημαντικά τη λειτουργία του Συμφώνου της Βαρσοβίας δημιουργώντας οικονομική αλληλεξάρτηση, διευκολύνοντας την κατανομή των πόρων για την αμυντική παραγωγή, διασφαλίζοντας την οικονομική σταθερότητα και προάγοντας την πολιτική ενότητα. Αυτοί οι παράγοντες ενίσχυσαν συλλογικά τη στρατιωτική συνοχή και την ετοιμότητα του Συμφώνου της Βαρσοβίας, καθιστώντας το ένα τρομερό αντίβαρο στο NATO κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, η εγγενής αναποτελεσματικότητα και η άνιση κατανομή των οφελών εντός της Comecon δημιουργούσαν αμφισβητήσεις που μερικές φορές υπονόμευαν την αποτελεσματικότητα του Συμφώνου της Βαρσοβίας.

¹⁰² L. Crump and S. Godard. A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in relation to their Cold War Competitors, *Contemporary European History*, 27, 1 (2018), pp. 85–109.

¹⁰³ Crump and Godard. A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in relation to their Cold War Competitors, 89-95.

¹⁰⁴ Crump and Godard. A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in relation to their Cold War Competitors, 93.

Ο πρωταρχικός σκοπός των σοβιετικών επιδοτήσεων προς την Ανατολική Ευρώπη ήταν η διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας και η διασφάλιση της επιβίωσης των κομμουνιστικών καθεστώτων στην περιοχή. Παρέχοντας οικονομική και στρατιωτική υποστήριξη, η Σοβιετική Ένωση είχε ως στόχο να αποτρέψει την εξάπλωση της δυτικής επιρροής και να αντιμετωπίσει τυχόν πιθανές απειλές για την κομμουνιστική εξουσία. Αυτές οι επιδοτήσεις ήταν ένα κρίσιμο εργαλείο για την ευρύτερη στρατηγική περιορισμού και την εδραίωση του Ανατολικού Μπλοκ ως ζώνης ασφαλείας έναντι του ΝΑΤΟ¹⁰⁵. Από οικονομική άποψη, οι επιδοτήσεις είχαν ως στόχο την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης και τον εκσυγχρονισμό των οικονομιών των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Αυτό ήταν μέρος του σοβιετικού οράματος για την οικοδόμηση ενός σοσιαλιστικού οικονομικού μπλοκ που θα μπορούσε να ανταγωνιστεί τις καπιταλιστικές οικονομίες της Δύσης. Ενσωματώνοντας τις οικονομίες της Ανατολικής Ευρώπης με τη Σοβιετική Ένωση, το Κρεμλίνο προσπάθησε να δημιουργήσει μια αυτάρκη οικονομική σφαίρα που ήταν λιγότερο ευάλωτη στις εξωτερικές πιέσεις¹⁰⁶. Πολιτικά, οι επιδοτήσεις χρησίμευσαν ως μοχλός για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης με τις σοβιετικές οδηγίες. Η οικονομική εξάρτηση των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης από τη σοβιετική βοήθεια σήμαινε ότι οι πολιτικοί ηγέτες τους ήταν συχνά υποχρεωμένοι να ευθυγραμμίσουν τις πολιτικές τους με τα συμφέροντα της Μόσχας. Αυτό ήταν εμφανές στην καταστολή της διαφωνίας και των μεταρρυθμιστικών κινημάτων, όπως φάνηκε στην Ουγγαρία το 1956 και στην Τσεχοσλοβακία το 1968, όπου οι σοβιετικές στρατιωτικές επεμβάσεις υποστηρίχθηκαν από την οικονομική πίεση που ασκήθηκε μέσω των επιδοτήσεων¹⁰⁷.

Ήταν επόμενο η εξάρτηση από τις σοβιετικές επιδοτήσεις να δημιουργήσει οικονομικές στρεβλώσεις και αναποτελεσματικότητα. Οι τεχνητά χαμηλές τιμές για την ενέργεια και τις πρώτες ύλες αποθάρρυναν την εξοικονόμηση ενέργειας και την αποδοτική χρήση των πόρων. Η εστίαση στη βαριά βιομηχανία ήταν συχνά εις βάρος των καταναλωτικών αγαθών και της γεωργικής παραγωγής, οδηγώντας σε ελλείψεις και χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο σε σύγκριση με τη Δυτική Ευρώπη. Επιπλέον, η οικονομική εξάρτηση από τη Σοβιετική Ένωση έκανε τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ευάλωτες σε αλλαγές στη σοβιετική πολιτική και την οικονομική υγεία. Κατά τη δεκαετία του 1980, καθώς η Σοβιετική Ένωση αντιμετώπιζε τις δικές της οικονομικές κρίσεις, γινόταν όλο και πιο δύσκολο να διατηρηθεί το ίδιο επίπεδο επιδοτήσεων. Αυτό συνέβαλε στην οικονομική

¹⁰⁵ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies*, 92-96.

¹⁰⁶ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies*, 92-96.

¹⁰⁷ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, 84.

στασιμότητα και επιδείνωσε τα υπάρχοντα οικονομικά προβλήματα στην Ανατολική Ευρώπη, τροφοδοτώντας τη δυσαρέσκεια και την αναταραχή¹⁰⁸.

Σε γενικές γραμμές ο συγκεντρωτισμός και ο συντονισμός του οικονομικού σχεδιασμού στο πλαίσιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός συνεκτικού σοσιαλιστικού οικονομικού μπλοκ που θα μπορούσε να ανταγωνιστεί τις καπιταλιστικές οικονομίες της Δύσης. Ωστόσο, ήταν σε μεγάλο βαθμό αναποτελεσματικός, με κύρια χαρακτηριστικά τη στασιμότητα και, τελικά, τη συνεισφορά στην παρακμή των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη. Οι οικονομικές αποφάσεις λαμβάνονταν από τις κεντρικές αρχές στη Μόσχα με ελάχιστο σεβασμό στις τοπικές συνθήκες και ανάγκες. Αυτή η προσέγγιση οδήγησε σε σημαντικές γραφειοκρατικές αναποτελεσματικότητες. Η διαδικασία σχεδιασμού ήταν επίπονη και αργή, με πολλαπλά επίπεδα διαχείρισης που κατέπνιξαν την σωστή οργάνωση και προσαρμογή στις ανάγκες της εποχής και στην ανταγωνιστική οικονομία της Δύσης. Τα «Πενταετή Σχέδια», χαρακτηριστικό του σοβιετικού οικονομικού σχεδιασμού, εφαρμόστηκαν σε όλες τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας, θέτοντας φιλόδοξους στόχους για τη βιομηχανική παραγωγή, τη γεωργική παραγωγή και την ανάπτυξη υποδομών. Ωστόσο, η αυστηρή τήρηση αυτών των σχεδίων συχνά είχε ως αποτέλεσμα να δοθεί προτεραιότητα στην ποσότητα έναντι της ποιότητας. Τα εργοστάσια και οι επιχειρήσεις επικεντρώθηκαν στην επίτευξη αριθμητικών στόχων αντί στην παραγωγή αγαθών που ήταν χρήσιμα ή σε ζήτηση, οδηγώντας σε υπερπαραγωγή ορισμένων ειδών και χρόνιες ελλείψεις άλλων¹⁰⁹.

Η εσφαλμένη κατανομή των πόρων με βάση τις πολιτικές προτεραιότητες και όχι την οικονομική αποτελεσματικότητα επιδείνωνε σταδιακά τα προβλήματα, με αποτέλεσμα το χαμηλό βιοτικό επίπεδο και τη ευρεία δυσαρέσκεια. Ταυτόχρονα, η πολιτική ακαμψία και η αντίσταση στις μεταρρυθμίσεις απέτρεψαν τις απαραίτητες αλλαγές που θα μπορούσαν να έχουν βελτιώσει τις οικονομικές επιδόσεις. Οι οικονομικές ελλείψεις του Συμφώνου της Βαρσοβίας όχι μόνο εμπόδισαν την ανάπτυξη των κρατών μελών του αλλά συνέβαλαν επίσης στην ευρύτερη κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη. Καθώς οι οικονομικές συνθήκες χειροτέρευαν και η λαϊκή δυσαρέσκεια μεγάλωνε, η νομιμότητα αυτών των καθεστώτων αμφισβητήθηκε όλο και περισσότερο, με αποκορύφωμα το κύμα δημοκρατικών επαναστάσεων που σάρωσε την περιοχή το 1989. Αξίζει, τελικά, να αναφερθεί ότι η κληρονομιά του αναποτελεσματικού οικονομικού

¹⁰⁸ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies*, 92-96.

¹⁰⁹ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies*, 101.

σχεδιασμού στο πλαίσιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας χρησιμεύει ως προειδοποιητικό έναυσμα σχετικά με τους περιορισμούς και τις προκλήσεις των κεντρικών οικονομικών συστημάτων.

ΣΤΡΑΤΟΣ

Έλλειψη διαλειτουργικότητας και συνεργασίας μεταξύ των στρατιωτικών μελών

Η Σοβιετική Ένωση παρείχε το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτικών δυνατοτήτων στο πλαίσιο του Συμφώνου της Βαρσοβίας, συμπεριλαμβανομένων στρατευμάτων, εξοπλισμού και υλικοτεχνικής υποστήριξης. Ως αποτέλεσμα, τα άλλα κράτη μέλη ένιωθαν συχνά εξαρτημένα από τη σοβιετική βοήθεια και δεν είχαν την αυτονομία να ακολουθήσουν τις δικές τους στρατιωτικές στρατηγικές ανεξάρτητα από τις σοβιετικές πολιτικές επιταγές¹¹⁰. Η κύρια λειτουργία του σοβιετικού στρατιωτικού δόγματος ήταν η αποτροπή της Βουλγαρίας, της Ουγγαρίας, της Ανατολικής Γερμανίας, της Πολωνίας, και της Τσεχοσλοβακίας από την υιοθέτηση στρατιωτικών δογμάτων εδαφικής άμυνας παρόμοια με εκείνα της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας. Οι Σοβιετικοί χρησιμοποιούσαν τη στρατιωτική τακτική τους ως βάση για την ένταξη όλων των δραστηριοτήτων του Συμφώνου, οι οποίες θα εμπόδιζαν τα μέλη του Συμφώνου να αποκτήσουν την ικανότητα διεξαγωγής πολέμου εδαφικής άμυνας¹¹¹. Τα στρατιωτικοπολιτικά αξιώματα που μοιράζονται οι ένοπλες δυνάμεις της Σοβιετικής Ένωσης και τα πέντε πιστά ανατολικοευρωπαϊκά μέλη της Συμφωνίας απαιτεί την εφαρμογή μιας милитаристικής θεωρίας κοινής εξάσκησης η οποία θα συνέβαλλε στην αποφυγή μιας πιθανής «επίκλησης των εσωτερικών δυνάμεων» και θα διευκόλυνε την πολυμερή επέμβαση της μιας πλευράς στα εδάφη της άλλης κατά τη διάρκεια μιας κοινής υπεράσπισης των κατακτήσεων του σοσιαλισμού ενάντια σε εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς¹¹². Ειδικά η δεκαετία του 1970 είδε το Σύμφωνο της Βαρσοβίας να συμμετέχει σε μεγάλης κλίμακας στρατιωτικές ασκήσεις για να επιδείξει τη δύναμη και την ετοιμότητά του. Αξιοσημείωτη μεταξύ αυτών ήταν η άσκηση «Shield-79», η οποία παρουσίασε τις δυνατότητες του Συμφώνου και χρησίμευσε ως αποτρεπτικός παράγοντας για το NATO¹¹³. Απώτερος σκοπός αυτών των ασκήσεων ήταν η ενίσχυση του αισθήματος της ενότητας και της στρατιωτικής ισχύος, αν και συχνά συγκάλυπταν τις υποκείμενες εντάσεις και τις ανισότητες μεταξύ των κρατών μελών.

¹¹⁰ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe*, 30-33.

¹¹¹ Canby, *NATO Military Policy: Obtaining Conventional Comparability with the Warsaw Pact*, 11-15.

¹¹² Mastny, & Byrne, *Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact*, 25-30.

¹¹³ Canby, *NATO Military Policy: Obtaining Conventional Comparability with the Warsaw Pact*, 22.

Οι πτυχές του συστήματος των κοινών ασκήσεων περιλάμβαναν: το μοτίβο της θέσης των ασκήσεων στο οποίο θα συμμετείχαν οι ένοπλες δυνάμεις των μεμονωμένων μελών του Συμφώνου, το μοτίβο της ανάθεσης εντολής για την διάρθρωση των ασκήσεων, τις πρακτικές των επιθετικών ενεργειών, συμπεριλαμβανομένων των πυρηνικών δραστηριοτήτων που περιόριζαν τα όρια ανάπτυξης αμυντικών μηχανισμών, την ανάθεση μεμονωμένων αποστολών για εξάσκηση σε πολυεθνικές ομάδες με συνδυασμό όπλων, τον αντίκτυπο των κοινών ασκήσεων στη φύση των στρατιωτικών προγραμμάτων κατάρτισης των μεμονωμένων μελών του Συμφώνου, τον αντίκτυπο σχετικά στη σταδιοδρομία των ανατολικοευρωπαίων αξιωματούχων της διοίκησης σχετικά με τη δομή των ασκήσεων και του στρατιωτικού-εκπαιδευτικού συστήματος το οποίο προετοίμαζε τους αξιωματικούς της Ανατολικής Ευρώπης για ασκήσεις του Συμφώνου, και τέλος τη φύση των πολιτικών δραστηριοτήτων που εκτυλίσσονταν κατά τη διάρκεια των κοινών ασκήσεων¹¹⁴.

Οι Σοβιετικοί θεωρητικοί ισχυρίζονταν ότι η στρατιωτικοπολιτική συνεργασία των μελών του Συμφώνου ήταν το πιο αποφασιστικό συστατικό του σοβιετικού στρατιωτικού δόγματος. Στην περίπτωση του Συμφώνου της Βαρσοβίας, αυτός ο ισχυρισμός ήταν απολύτως δικαιολογημένος καθώς για τα πέντε μέλη της Συνθήκης της Βαρσοβίας η προϋπόθεση για την αποδοχή των σοβιετικών στρατιωτικών αντιλήψεων σχετικά με την εκπαίδευση στρατευμάτων, τη στρατιωτική οικονομία, και την οργάνωση ενός συστήματος εθνικής άμυνας, ήταν η αποδοχή ενός κοινού συνόλου στρατιωτικοπολιτικών αξιωμάτων. Αντίθετα, για τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, η θεωρητική βάση για την απόρριψη των στρατιωτικών τεχνικών του σοβιετικού δόγματος ήταν η απόρριψη των στρατιωτικοπολιτικών συνιστωσών του σοβιετικού δόγματος και των διπλωματικών πολιτικών που συνδέονταν με αυτό¹¹⁵. Αυτή η εικόνα αποδείκνυε ότι η κύρια απειλή για την εφαρμογή της κοινής άμυνας του Συμφώνου έναντι των εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών ήταν οι ανατρεπτικές απαιτήσεις των στρατιωτικών δογμάτων της Γιουγκοσλαβίας και της Ρουμανίας. Αυτά τα δόγματα αποτελούσαν μόνιμες προσκλήσεις για τα υπουργεία άμυνας της Ανατολικής Ευρώπης να υιοθετήσουν κι εκείνα στρατηγικές εδαφικής άμυνας. Οι Γιουγκοσλάβοι και οι Ρουμάνοι απέρριπταν τις θεωρίες και τις πρακτικές ενός κοινού στρατού βασισμένοι στην υπόθεση ότι η επιτιθέμενη πλευρά θα επέλεγε να χρησιμοποιήσει συμβατικά αντί για πυρηνικά όπλα. Η στρατιωτική γραμμή (στρατηγική, επιχειρήσεις και τακτική) του καθενός από τα δύο κράτη καλούνταν να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της

¹¹⁴ Jones, *Soviet Military Doctrine and Warsaw Pact Exercises*, σ. 1.

¹¹⁵ Jones, *Soviet Military Doctrine and Warsaw Pact Exercises*, σ. 1.

εξασφάλισης της επιβίωσης των εθνικών στρατιωτικών δυνάμεων και της εθνικής πολιτικής ηγεσίας σε περίπτωση κατάληψης οποιασδήποτε χώρας από εχθρική δύναμη, το μέγεθος της οποίας υπολογίζονταν σε 750.000 με 1.250.000 στρατιώτες¹¹⁶. Ως μέλος του Συμφώνου, η Ρουμανία ήταν πολύ πιο προσεκτική από τη Γιουγκοσλαβία στην απόρριψη ενός σοβιετικού στρατιωτικού συνασπισμού. Ωστόσο, είχαν απορρίψει κατηγορηματικά τα σοβιετικά στρατιωτικοπολιτικά αξιώματα τα οποία αντανάκλουν ένα επερχόμενο επιθετικό ιμπεριαλιστικό σχέδιο στη Ρουμανία.

Οι μεγαλύτερες κοινές στρατιωτικές ασκήσεις των μελών του Συμφώνου συχνά προσομοίωναν τη χρήση πυρηνικών όπλων στη μάχη. Εάν το Σύμφωνο ή οι δυτικές πηγές παρείχαν λεπτομερέστερες πληροφορίες σχετικά με τα είδη όπλων που χρησιμοποιούνταν σε αυτές τις ασκήσεις και τα είδη των ενεργειών που εφαρμόζονταν, μπορεί να υπήρχε η δυνατότητα να προσδιοριστεί εάν η στρατιωτική γραμμή του Συμφώνου εκπαίδευε στρατιώτες μόνο για άμυνα σε πιθανές επιθετικές ενέργειες, και κυρίως για πυρηνική επίθεση, όπως απαιτούνταν από την δημοσίευση σοβιετικών πραγματειών για τη στρατιωτική πολιτική. Οι πηγές του Συμφώνου συνήθως δεν διευκρίνιζαν εάν οι ενέργειες που πραγματοποιήθηκαν σε κοινές ασκήσεις είχαν επιθετικό ή αμυντικό χαρακτήρα, καθώς σπάνια ανέφεραν τη διεξαγωγή εκτεταμένων αμυντικών ενεργειών, ενώ περιστασιακά έδιναν πληροφορίες για τη διεξαγωγή εκτεταμένων επιθετικών ενεργειών, όπως εκείνες που λειτουργούσαν ως απάντηση σε κάποια επίθεση του NATO¹¹⁷. Στοιχεία που αφορούσαν άλλες πτυχές των ασκήσεων του Συμφώνου υποδήλωναν ότι ακόμη και αν ο κοινός στρατός του Συμφώνου Βαρσοβίας εξασκούσαν στην άμυνα χρησιμοποιώντας συμβατικά όπλα, αποκλείονταν το ενδεχόμενο εφαρμογής της πρακτικής της συγχρονισμένης άμυνας για τη διασφάλιση της εθνικής επικράτειας από υποκαταστήματα εθνικών υπηρεσιών και υπό την εκάστοτε εθνική εντολή¹¹⁸.

Τα εμπόδια επικοινωνίας, που πηγάζαν από πολυεπίπεδες διαφορές εμπόδισαν τον αποτελεσματικό συντονισμό μεταξύ των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Αυτό κατέστησε δύσκολη τη διεξαγωγή κοινών ασκήσεων, την ανταλλαγή πληροφοριών και την ομαλή εκτέλεση στρατιωτικών επιχειρήσεων. Οι περιπτώσεις πολιτικής αστάθειας και εσωτερικής διαφωνίας είχαν ήδη αποδυναμώσει περαιτέρω τη συνοχή της συμμαχίας ενώ οι οικονομικές ανισότητες μεταξύ των μελών περιόρισαν την ικανότητά τους να επενδύσουν

¹¹⁶ Richardson, *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain (Cold War Chronicles)*, 42.

¹¹⁷ McDermott, K. & Stibbe, M. (eds). *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Springer International Publishing, Cham 2018, 80-85.

¹¹⁸ Richardson, *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain*, 46-50.

στον εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεών τους και στην ενίσχυση της στρατιωτικής διαλειτουργικότητας. Ορισμένα κράτη μέλη αντιμετώπισαν σοβαρές οικονομικές προκλήσεις, εμποδίζοντας την ικανότητά τους να συνεισφέρουν αποτελεσματικά στη συμμαχία. Η απουσία στρατιωτικής διαλειτουργικότητας και συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών του Συμφώνου είχε ως κύρια αφετηρία το γεγονός ότι τα κράτη-μέλη είχαν διαφορετικά εθνικά συμφέροντα, προτεραιότητες και ιστορικό υπόβαθρο. Ενώ μοιράζονταν μια κοινή ιδεολογία, είχαν συχνά διαφορετικούς στρατηγικούς στόχους και ανησυχίες. Αυτή η ποικιλομορφία κατέστησε δύσκολη την αποτελεσματική ευθυγράμμιση στρατιωτικών στρατηγικών και επιχειρήσεων. Τα ιδεολογικά αξιώματα της Σοβιετικής Ένωσης κυριάρχησαν στην ισχύ και λειτουργία του Συμφώνου τόσο πολιτικά όσο και στρατιωτικά, γεγονός που δημιούργησε δυσaráεσκεια και δυσπιστία μεταξύ των κρατών-μελών, ιδιαίτερα εκείνων που είχαν προΐστορία κατά του σοβιετικού ελέγχου. Ακόμη, σε αντίθεση με το NATO, το οποίο δημιούργησε μια εξαιρετικά ολοκληρωμένη στρατιωτική δομή, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας δεν είχε συγκρίσιμο επίπεδο στρατιωτικής ολοκλήρωσης. Τα κράτη μέλη διατήρησαν σημαντική αυτονομία έναντι των ενόπλων δυνάμεών τους, καθιστώντας δύσκολο τον συντονισμό των κοινών επιχειρήσεων και την τυποποίηση των διαδικασιών. Συνολικά αυτοί οι παράγοντες συνέβαλαν στην αδυναμία ανάπτυξης ειλικρινών συνεργατικών σχέσεων μεταξύ των στρατιωτικών μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, υπονομεύοντας τελικά την αποτελεσματικότητα της συμμαχίας ως συνεκτικής στρατιωτικής δύναμης. Η οργάνωση τόσο των στρατιωτικών όσο και των πολιτικών πτυχών των ασκήσεων του Συμφώνου στόχευαν στη δικαιολόγηση των δραστηριοτήτων που δυνητικά αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη των δυνατοτήτων των ανατολικοευρωπαϊκών κρατών για εδαφική άμυνα και προετοιμασία επίθεσης. Το σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα δε λειτουργούσε ως έμπνευση αλλά περισσότερο ως δικαιολογία για την εφαρμογή κοινής στρατιωτικής εξάσκησης των μελών του Συμφώνου. Με τη σειρά τους, οι κοινές ασκήσεις ενίσχυαν τους Σοβιετικούς με τα απαραίτητα μέσα για να επιβάλουν τη στρατιωτική – και ταυτόχρονα την πολιτική – συμμόρφωση στους αντιπάλους του σοβιετικού δόγματος.

Στρατιωτικός και τεχνολογικός ανταγωνισμός με NATO

Η τεχνολογική ανισότητα των μελών Συμφώνου της Βαρσοβίας σε σύγκριση με το NATO είχε βαθιές επιπτώσεις στην αποτελεσματικότητα του Συμφώνου, περιορίζοντας τη στρατιωτική του ικανότητα, τη στρατηγική ευελιξία και την αξιοπιστία του ως αποτρεπτικής δύναμης. Αυτό το τεχνολογικό χάσμα ήταν ένας σημαντικός παράγοντας στη διαμόρφωση της δυναμικής της στρατιωτικής ισορροπίας του Ψυχρού Πολέμου στην Ευρώπη,

επηρεάζοντας τον στρατηγικό σχεδιασμό και την κατανομή των πόρων εντός του Συμφώνου¹¹⁹. Τα κράτη μέλη έπρεπε να δώσουν προτεραιότητα στις επενδύσεις για τον εκσυγχρονισμό των στρατιωτικών τους δυνατοτήτων για να κλείσουν την τεχνολογική ανισότητα με το NATO, εκτρέποντας τους πόρους μακριά από άλλες προτεραιότητες όπως η οικονομική ανάπτυξη ή τα προγράμματα κοινωνικής πρόνοιας¹²⁰. Απ' την άλλη η τεχνολογική υπεροχή του NATO ενίσχυσε την αξιοπιστία του ως αμυντικού μηχανισμού ικανού να διασφαλίσει την επικράτηση ειρήνης και διεθνούς ασφάλειας, καθώς οι πιθανοί αντίπαλοι αναγνώρισαν εξαρχής τις τρομερές δυνατότητες των στρατιωτικών δυνάμεών του. Αντίθετα, η αντιληπτή αδυναμία των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας ενθάρρυνε πιθανούς αντιπάλους και υπονόμεισε αφενός την εμπιστοσύνη στην ικανότητα του Συμφώνου να υπερασπιστεί τα κράτη-μέλη του αφετέρου την ικανότητά του να αποτρέπει την επιθετικότητα και να προβάλλει αποτελεσματικά την εξουσία της.

Ωστόσο, ο όρος «κατωτερότητα» θα μπορούσε να χαρακτηριστεί παραπλανητικός ως προς την περιγραφή της τεχνολογικής εξέλιξης στα ανατολικοευρωπαϊκά κράτη. Η κατασκευή της πρώτης σοβιετικής ατομικής βόμβας στις 29 Αυγούστου 1949 είχε ως συνέπεια για τους Αμερικανούς την απώλεια του ατομικού μονοπωλίου, του μοναδικού προβαδίσματος που είχαν μέχρι τότε έναντι των Σοβιετικών σε σχέση με τις συμβατικές τους δυνάμεις, η οποία με τη σειρά της οδήγησε στην ανάγκη αύξησης της ισχύος των συμβατικών όπλων, κατασκευής περισσότερων ατομικών όπλων και τη δημιουργία μιας θερμοπυρηνικής βόμβας, γνωστή ως «υδρογονοβόμβα». Όταν η σοβιετική εξουσία έφτασε στα χέρια του Χρυστόφοφ, εκείνος είχε στη διάθεσή του αποτελεσματικό θερμοπυρηνικό και ατομικό εξοπλισμό, λίγα βομβαρδιστικά μεγάλης εμβέλειας και το προβάδισμα των συμβατικών δυνάμεων. Πέρα από τον στρατιωτικό εξοπλισμό, ήδη από το Νοέμβριο του 1955 η Σοβιετική Ένωση είχε δοκιμάσει την πρώτη της θερμοπυρηνική βόμβα η οποία εμφάνιζε τεράστια βομβαρδιστική εμβέλεια ικανή να φτάσει τους αμερικανικούς στόχους¹²¹. Τον Αύγουστο του 1957, εκτόξευσε με επιτυχία τον πρώτο παγκοσμίως διηπειρωτικό βαλλιστικός πύραυλο και στις 4 Οκτωβρίου χρησιμοποίησε άλλον ένα τέτοιο πύραυλο σε τροχιά γύρω από τον Sputnik, τον πρώτο τεχνητό δορυφόρο της γης¹²². Το επόμενο βήμα φαινόταν να είναι η τοποθέτηση πυρηνικών κεφαλών πάνω από παρόμοιους πυραύλους, οι

¹¹⁹ Barnes, "The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe, 1946-1956. Part I", 403-408.

¹²⁰ Hopkins, "Continuing Debate and New Approaches in Cold War History", 920-927.

¹²¹ H. James M. & James, "The Origins of the Cold War: Some New Documents. *The Historical Journal* 37, no. 3, (1994): 615-622.

¹²² Gaddis, *Cold War; A New History*, 69.

οποίοι στη συνέχεια θα μπορούσαν να φτάσουν σε οποιονδήποτε στόχο εντός των Ηνωμένων Πολιτειών σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα διάρκειας μερικών λεπτών.

Ωστόσο, η τεχνολογική αυτή πρόοδος και η σωστή αξιοποίησή της από την σοβιετική ηγεσία ήταν δύο εντελώς διαφορετικά θέματα, σχεδόν αντιθετικά. Ο Χρουστσόφ σαν μια ανασφαλής, θορυβώδης και υπερβολική προσωπικότητα δεν μπόρεσε να φανεί αντάξιος των περιστάσεων και να εκμεταλλευθεί στο έπακρο τις δυνάμεις που κλήθηκε να διαχειριστεί ενώ δεν μπόρεσε να προσαρμοστεί και να ανταπεξέλθει στις ευμετάβλητες συνθήκες της μετασταλινικής πολιτικής σκηνής. Επιπλέον, παρά την ηγετική του θέση, γνώριζε ελάχιστα για τα πυρηνικά όπλα που είχαν περιέλθει υπό τη δική του πολιτική ηγεσία, και παρ' όλο που εκπαιδεύτηκε γρήγορα, αντιμετώπιζε με φόβο, όπως και ο Αϊζενχάουερ, την προοπτική της στρατιωτικής και πολεμικής χρήσης τους¹²³. Την ίδια στιγμή, δεν ήταν προετοιμασμένος για να αυτοπροσδιοριστεί ως ειρηνιστής, καθώς ήταν πεπεισμένος, όπως και ο Αμερικανός πρόεδρος, ότι τα πυρηνικά όπλα θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως αντιστάθμισμα στην ροπή προς την εμπλοκή σε πολεμικές καταστάσεις ενώ η απειλή των τρομακτικών συνεπειών μιας πυρηνικής επίθεσης μπορούσαν να παρεμποδίσουν την επιθυμία μερικών κρατών για πόλεμο¹²⁴.

Στον αμερικανικό αντίποδα, παρά το έλλειμα ανθρώπινου δυναμικού, η δυναμική και γεμάτη αυτοπεποίθηση και αυτοέλεγχο προσωπικότητα του Αϊζενχάουερ ερχόταν να ισοβαθμίσει τις όποιες αδυναμίες των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Η αποτελεσματικότητα του Αϊζενχάουερ στη διπλωματία του Ψυχρού Πολέμου είναι εμφανής στις προσπάθειές του να ενισχύσει και να επεκτείνει τις συμμαχίες των ΗΠΑ, μέσω του σχηματισμού παρεμφερών συμμαχικών οργανισμών σε Ανατολή και Ασία. Ανάλογα και σε διοικητικό επίπεδο η πολιτική του για την επίλυση αρκετών διεθνών κρίσεων με διπλωματικά μέσα έφερνε σύντομα τα επιθυμητά αποτελέσματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο χειρισμός της κρίσης του Σουέζ από την κυβέρνησή του το 1956 ο οποίος παρουσίασε μια διαφοροποιημένη προσέγγιση στη γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής, όπου ο Αϊζενχάουερ πίεσε τη Βρετανία, τη Γαλλία και το Ισραήλ να αποχωρήσουν από την Αίγυπτο, διατηρώντας έτσι την επιρροή των ΗΠΑ στην περιοχή και αποτρέποντας τη σοβιετική εκμετάλλευση της κρίσης. Με βασικό εργαλείο στις πολιτικές και διπλωματικές του ενέργειες την Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών (CIA) κατάφερνε να δημιουργεί εμπόδια στη συνεργασία μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και πιθανών συμμάχων της στη Μέση Ανατολή. Αυτές οι ενέργειες

¹²³ Crump, *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*, 38-42.

¹²⁴ Gaddis, *Cold War; A New History*, 69

ήταν αποτελεσματικές βραχυπρόθεσμα, εγκαθιδρύοντας φιλοαμερικανικά καθεστώτα και περιορίζοντας τη σοβιετική επιρροή σε στρατηγικά σημαντικές περιοχές. Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί ότι οι μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτών των παρεμβάσεων ήταν πιο προβληματικές. Ενθάρρυναν τη δυσaréσκεια και το αντιαμερικανικό αίσθημα, συμβάλλοντας στη μελλοντική αστάθεια και σύγκρουση. Η κληρονομιά αυτών των μυστικών επιχειρήσεων αποτελεί απόδειξη της περίπλοκης και συχνά ηθικά διφορούμενης φύσης των πολιτικών του Ψυχρού Πολέμου.

Η αξιολόγηση της στρατιωτικής ισορροπίας μεταξύ δυτικής και ανατολικής συμμαχίας σε μεγάλο βαθμό από ποσοτικούς ως ποιοτικούς παράγοντες όπως τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα και την υλικοτεχνική υποστήριξη. Οποιαδήποτε σύγκριση των δύο πλευρών σε καιρό ειρήνης μπορούσε να δώσει μόνο μια περιορισμένη γνώση των γεγονότων που μπορεί να συμβούν υπό συνθήκες σύγκρουσης. Άλλωστε, οι στρατιωτικές απαιτήσεις διέφεραν ως προς τις δύο συμμαχίες: το Σύμφωνο της Βαρσοβίας είχε επί της ουσίας θεσπιστεί για επιθετικούς σκοπούς ενώ το NATO – αν και σχεδιάστηκε πρώτο – προορίζονταν για την άμυνα των κρατών-μελών του, καθώς και για τη δημιουργία αμφιβολιών μεταξύ των Σοβιετικών ως προς το αν μια συμβατική πυρηνική επίθεση μπορούσε να εγγυηθεί επιτυχή αποτελέσματα. Αν και η ΕΣΣΔ διέθετε μεγάλο αριθμό στρατευμάτων και εξοπλισμού, η ποιότητα και η αποτελεσματικότητα των ανατολικοευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων ήταν συχνά αμφισβητήσιμες. Το σοβιετικό στρατιωτικό δόγμα έδωσε μεγάλη έμφαση στην ποσότητα έναντι της ποιότητας, με αποτέλεσμα μεγάλες, αλλά συχνά ελάχιστα εκπαιδευμένες και εξοπλισμένες δυνάμεις. Επιπλέον, η τυποποίηση του στρατιωτικού εξοπλισμού και της εκπαίδευσης σε διάφορες χώρες ήταν ανεπαρκής, οδηγώντας σε επιχειρησιακές ανεπάρκειες και υλικοτεχνικές προκλήσεις. Η δομή διοίκησης του Συμφώνου της Βαρσοβίας ήταν επίσης σε μεγάλο βαθμό συγκεντρωμένη υπό σοβιετικό έλεγχο, γεγονός που κατέπνιγε την επιχειρησιακή ευελιξία των στρατευμάτων των κρατών μελών. Σε περιόδους κρίσης, οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων ήταν αργές και επίπονες λόγω της ανάγκης για έγκριση των Σοβιετικών, μειώνοντας τη συνολική ανταπόκριση και αποτελεσματικότητα των στρατιωτικών ενεργειών της συμμαχίας.

ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Καταστολή εθνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων

Το Σύμφωνο της Βαρσοβίας, ως στρατιωτική και πολιτική συμμαχία υπό την ηγεσία της Σοβιετικής Ένωσης, άσκησε επιρροή στα κράτη μέλη της με διάφορους τρόπους που επηρέασαν τις εθνικές και πολιτιστικές τους ταυτότητες. Πρωταρχική απαίτηση ήταν η τήρηση των αρχών του μαρξισμού-λενινισμού και μέχρι ένα σημείο σταλινισμού, που συχνά σήμαινε την επιβολή της σοσιαλιστικής ιδεολογίας σε διάφορες πτυχές της κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένου του πολιτισμού. Αυτό οδήγησε στην προώθηση του σοσιαλιστικού ρεαλισμού τόσο στα μέσα ενημέρωσης όσο και σε άλλους πολιτιστικούς τομείς, περιορίζοντας σημαντικά την καλλιτεχνική ελευθερία και τη δημιουργικότητα. Παράλληλα, τα κράτη μέλη του Συμφώνου της Βαρσοβίας υπόκειντο σε αυστηρό έλεγχο λογοκρισίας και προπαγάνδας από τις κομμουνιστικές κυβερνήσεις τους¹²⁵. Αυτή η περιορισμένη ελευθερία έκφρασης είχε στόχο την καταστολή αντίθετων απόψεων που αμφισβητούσαν το επίσημο κομμουνιστικό αφήγημα. Ακόμη και τα εκπαιδευτικά συστήματα στα κράτη-μέλη ήταν συχνά συγκεντρωτικά και στόχευαν στην προώθηση των σοσιαλιστικών αξιών και της πίστης στο κράτος. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ένα τυποποιημένο πρόγραμμα σπουδών που έδινε έμφαση στη μαρξιστική ιδεολογία και στις σοβιετοκεντρικές ιστορικές αφηγήσεις, περιορίζοντας την ποικιλομορφία στο εκπαιδευτικό περιεχόμενο και τις προοπτικές.

Ενώ, λοιπόν, παρουσιάστηκε ως αμοιβαία αμυντική συμμαχία, συχνά παραβίαζε τα εθνικά συμφέροντα των κρατών-μελών του μέσω πολιτικής καταστολής, οικονομικής εκμετάλλευσης, στρατιωτικής επέμβασης και πολιτιστικής υποταγής. Η κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης εξασφάλιζε ότι ο πρωταρχικός σκοπός του Συμφώνου ήταν η διατήρηση του σοβιετικού ελέγχου και όχι το αμοιβαίο όφελος των μελών του. Παραδείγματα από την Ουγγαρία, την Τσεχοσλοβακία, τη Ρουμανία, την Πολωνία και την Ανατολική Γερμανία δείχνουν πώς τα συμφέροντα αυτών των εθνών υποτάχθηκαν σε εκείνα της Σοβιετικής Ένωσης. Σε εθνικό επίπεδο, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας προσπάθησε να καταστείλει εθνικιστικά κινήματα και φιλοδοξίες εντός των κρατών μελών, ιδιαίτερα σε περιοχές με εθνοτικές ή πολιτιστικές μειονότητες. Αυτό περιλάμβανε πολιτικές που στόχευαν στην αφομοίωση των μειονοτικών πολιτισμών στο κυρίαρχο σοσιαλιστικό πλαίσιο και στην

¹²⁵ Mastny, *NATO in the Beholder's Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56*, 44.

καταστολή των εκφράσεων εθνικής ταυτότητας που θεωρούνταν απειλή για την ενότητα του κράτους. Τραγικό παράδειγμα αποτελεί η Ουγγρική Επανάσταση του 1956 κατά την οποία οι Ούγγροι ηγέτες, επηρεασμένοι από την εκτεταμένη δημόσια δυσαρέσκεια, προσπάθησαν να αποχωρήσουν από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας και να εφαρμόσουν δημοκρατικές μεταρρυθμίσεις¹²⁶. Η απάντηση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν μια βάνανυση στρατιωτική επέμβαση με στρατεύματα να εισβάλλουν στην Ουγγαρία για την αποκατάσταση της φιλοσοβιετικής κυβέρνησης. Ομοίως, η Άνοιξη της Πράγας του 1968 στην Τσεχοσλοβακία έδειξε άλλη μια κατάφωρη παραβίαση των εθνικών συμφερόντων από το Σύμφωνο της Βαρσοβίας. Υπό την ηγεσία του Αλεξάντερ Ντούμπτσεκ, η Τσεχοσλοβακία προσπάθησε να εφαρμόσει τον «σοσιαλισμό με ανθρώπινο πρόσωπο», εισάγοντας φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις και μειώνοντας τη λογοκρισία¹²⁷. Η Σοβιετική Ένωση, φοβούμενη την εξάπλωση τέτοιων μεταρρυθμίσεων σε άλλα δορυφορικά κράτη, ενορχήστρωσε μια εισβολή του Συμφώνου της Βαρσοβίας για να συντρίψει το κίνημα. Η εισβολή υπογράμμισε τη σοβιετική δέσμευση να διατηρήσει τον έλεγχο των συμμάχων της, ανεξάρτητα από τις εθνικές τους φιλοδοξίες.

Η παρουσία των σοβιετικών στρατευμάτων και η προσδοκία συμμόρφωσης με τη σοβιετική στρατιωτική στρατηγική έθεσαν σε κίνδυνο την ικανότητα των χωρών της Ανατολικής Ευρώπης να ελέγχουν τις δικές τους αμυντικές πολιτικές. Η εμπειρία της Πολωνίας στις αρχές της δεκαετίας του 1980 είναι ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα. Η άνοδος του κινήματος της Αλληλεγγύης, που απαιτούσε πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις, θεωρήθηκε απειλή για τη σοβιετική ηγεμονία¹²⁸. Σε απάντηση, η Σοβιετική Ένωση πίεσε την πολωνική κυβέρνηση να επιβάλει στρατιωτικό νόμο το 1981 για να καταστείλει την Αλληλεγγύη, παρά την έλλειψη λαϊκής υποστήριξης για τέτοια μέτρα¹²⁹. Η επιβολή του στρατιωτικού νόμου, αν και δεν ήταν άμεση στρατιωτική επέμβαση, επηρεάστηκε από την απειλή των δυνάμεων του Συμφώνου της Βαρσοβίας να χρησιμοποιηθούν για να συντρίψουν το κίνημα, παραβιάζοντας έτσι το εθνικό συμφέρον της Πολωνίας να αντιμετωπίζει ανεξάρτητα τα δικά της πολιτικά ζητήματα.

Τέλος, πέρα από την πολιτική και οικονομική επεμβατικότητα, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας επηρέασε επίσης τις πολιτιστικές ταυτότητες των κρατών-μελών του. Η επιβολή

¹²⁶ Canby, *NATO Military Policy*, 57-61.

¹²⁷ K. McDermott & M. Stibbe (eds). *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion* (Springer International Publishing, Cham 2018), 98-103.

¹²⁸ Canby, *NATO Military Policy*, 70-72.

¹²⁹ Canby, *NATO Military Policy*, 70-72.

του σοβιετικού σοσιαλισμού περιλάμβανε προσπάθειες για την καταστολή των εθνικών πολιτισμών και την προώθηση μιας ομογενοποιημένης κομμουνιστικής ταυτότητας ευθυγραμμισμένης με την ιδεολογία της Μόσχας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Ανατολικής Γερμανίας της οποίας η Σοβιετική Ένωση επηρέασε σε μεγάλο βαθμό το εκπαιδευτικό σύστημα, τα μέσα ενημέρωσης και τους πολιτιστικούς θεσμούς για να διασφαλίσει ότι ο σοσιαλιστικός ρεαλισμός και τα σοβιετικά επιτεύγματα είχαν περίοπτη θέση συχνά σε βάρος της γερμανικής πολιτιστικής κληρονομιάς¹³⁰. Αντίστοιχα, στην Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία, οι πολιτιστικές πολιτικές ελέγχονταν αυστηρά για να αποτραπεί η εξάπλωση δυτικών επιρροών και εθνικιστικών συναισθημάτων¹³¹. Αυτή η πολιτιστική υποταγή είχε σκοπό να ενισχύσει την ιδεολογική συμμόρφωση, αλλά είχε το κόστος της καταστολής της εθνικής ταυτότητας και της πολιτιστικής έκφρασης.

¹³⁰ James & James “The Origins of the Cold War: Some New Documents”, 616.

¹³¹ James & James “The Origins of the Cold War: Some New Documents”, 618.

Γ' ΜΕΡΟΣ: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Ψυχρός Πόλεμος στο σύνολό του ορίζονταν από την αμοιβαία καχυποψία ΗΠΑ-Δυτικής Ευρώπης και Σοβιετικής Ένωσης-Ανατολικής Ευρώπης, δημιουργώντας μια πολωμένη παγκόσμια τάξη πραγμάτων, με το NATO και το Σύμφωνο της Βαρσοβίας να συμβολίζουν τη διαίρεση μεταξύ καπιταλιστικών και κομμουνιστικών σφαιρών επιρροής. Καθ' όλη τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, το NATO διαδραμάτισε κρίσιμο ρόλο στη διαχείριση κρίσεων και στην πρόληψη της έκρηξης μεγάλης κλίμακας συγκρούσεων. Η ύπαρξη της συμμαχίας λειτούργησε αποτρεπτικά, καθιστώντας το κόστος της επιθετικότητας απαγορευτικά υψηλό για τη Σοβιετική Ένωση. Αρκετά βασικά περιστατικά, όπως ο αποκλεισμός του Βερολίνου (1948-1949) και η Κρίση των Πυραύλων της Κούβας (1962), κατέδειξαν την επιρροή του NATO στη διαμόρφωση της δυναμικής του Ψυχρού Πολέμου. Ειδικά κατά τη διάρκεια του αποκλεισμού του Βερολίνου, η αποφασιστικότητα του NATO και η επιτυχής επιχείρηση αερομεταφοράς για τον εφοδιασμό του Δυτικού Βερολίνου υπογράμμισαν τη δέσμευση της συμμαχίας να υπερασπιστεί τα μέλη της και να διατηρήσει το status quo στην Ευρώπη¹³². Ομοίως, η κουβανική κρίση πυραύλων τόνισε τη στρατηγική σημασία των βάσεων του NATO στην Ευρώπη, οι οποίες έπαιξαν κρίσιμο ρόλο στη στρατηγική των ΗΠΑ για την αντιμετώπιση των σοβιετικών πυραύλων στην Κούβα. Αυτές οι κρίσεις, ενώ κλιμάκωσαν τις εντάσεις, έδειξαν επίσης την ικανότητα του NATO να κινητοποιεί πόρους και να συντονίζει τις απαντήσεις, αποτρέποντας έτσι πιθανές συγκρούσεις.

Στον αντίποδα της δυτικής συνεργατικότητας, το Σύμφωνο της Βαρσοβίας πλαισιώθηκε από ένα πλήθος αδυναμιών που τελικά οδήγησαν στη διάλυσή του. Πολιτικά, υπέφερε από έλλειψη πραγματικής κυριαρχίας και εσωτερικής αστάθειας μεταξύ των κρατών μελών της. Οικονομικά, η αναποτελεσματικότητα και η στασιμότητα των κεντρικά σχεδιασμένων οικονομιών, σε συνδυασμό με την φθίνουσα οικονομική ικανότητα της Σοβιετικής Ένωσης, υπονόμευσαν τη βιωσιμότητα της συμμαχίας. Στρατιωτικά, η εστίαση στην ποσότητα έναντι της ποιότητας και η κεντρική δομή διοίκησης εμπόδισαν την αποτελεσματικότητά του. Ιδεολογικά, η απουσία ενωτικού σκοπού και η άνοδος των εθνικιστικών συναισθημάτων αλλοίωναν τη συνοχή του Συμφώνου. Αυτές οι αδυναμίες,

¹³² McDermott, & Stibbe (eds), *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*, 118-120.

αλληλένδετες και αλληλοενισχυόμενες, κορυφώθηκαν με την τελική κατάρρευση του Συμφώνου της Βαρσοβίας καθώς η ίδια η Σοβιετική Ένωση διαλύθηκε, σηματοδοτώντας το τέλος μιας εποχής στη γεωπολιτική της Ανατολικής Ευρώπης.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

——— *Public Papers of the Presidents of the United States: Harry S. Truman, 1947*. Government Printing Office, Washington 1963.

Nato Information Service, *Nato and The Warsaw Pact. Force Comparisons*. Brussels 1984

Committee on Government Operations. *The Warsaw Pact. Its Role in Soviet Block Affairs from its Origin to the Present Day*. CIA 1966.

Δευτερογενείς πηγές

Barnes, T. “The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe, 1946-1956. Part I”. *The Historical Journal* 24, no. 2, (1981): 399–415.
<http://www.jstor.org/stable/2638793>

Barnes, T. “The Secret Cold War: The C.I.A. and American Foreign Policy in Europe 1946-1956. Part II”. *The Historical Journal* 25, no. 3, (1982): 649–670.
<http://www.jstor.org/stable/2638749>

Bell, J. “Social Democracy and the Rise of the Democratic Party in California, 1950-1964”. *The Historical Journal* 49, no. 2, (2006): 497–524.
<http://www.jstor.org/stable/4091625>

Burns, E. M. *Ευρωπαϊκή Ιστορία. Ο δυτικός πολιτισμός: νεότεροι χρόνοι*. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006

Canby, S. *NATO Military Policy: Obtaining Conventional Comparability with the Warsaw Pact*. Rand, Santa Monica 1973.

Crump, L. *The Warsaw Pact Reconsidered. International Relations in Eastern Europe, 1955-1969*. Routledge, London 2015.

Crump L. and S. Godard. “A Comparative Analysis of COMECON and the Warsaw Pact in relation to their Cold War Competitors”, *Contemporary European History*, 27, no. 1, (2018), 85–109.

Ellwood, D. W., “The Marshall Plan. A Strategy That Worked”, *Foreign Policy Agenda*, (2006): 17-25.

https://www.marshallfoundation.org/wp-content/uploads/2014/05/The_Marshall_Plan_A_Strategy_that_Worked_000.pdf

Gaddis, J. L. *Cold War; A New History*. The Penguin Press, New York 2005.

Harrison, E. D. R. “The British Special Operations Executive and Poland”. *The Historical Journal* 43, no. 4, (2000): 1071–1091. <http://www.jstor.org/stable/3020880>

Hopkins, M. F. “Continuing Debate and New Approaches in Cold War History”. *The Historical Journal* 50, no. 4, (2007): 913–934. <http://www.jstor.org/stable/20175133>

James, H., & James, M. “The Origins of the Cold War: Some New Documents. *The Historical Journal* 37, no. 3, (1994): 615–622. <http://www.jstor.org/stable/2639920>

Jenkins, P. “Policing the Cold War: The Emergence of New Police Structures in Europe 1946-1953”. *The Historical Journal* 31, no. 1, (1988): 141–157. <http://www.jstor.org/stable/2639240>

Iliev A., Ivanova E. & Petreski D., “USSR- China Relations In The Cold And Post Cold War Era”. *Wulfenia* 22, no 3, (2015): 313-326. https://www.researchgate.net/publication/281271375_USSR-CHINA_RELATIONS_IN_THE_COLD_AND_POST_COLD_WAR_ERA/link/55ddb80d08ae7983897cff29/download?tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

- M. D. Kandiah and G. Staerck (eds.). *The Helsinki Negotiations, The Accords and Their Impact*. Whitehall, London 2002.
- Kitchen, M. “Winston Churchill and the Soviet Union during the Second World War”. *The Historical Journal*, 30, no. 2, (1987): 415–436. <http://www.jstor.org/stable/2639201>
- Kuromiya, H. “Stalin and His Era”. *The Historical Journal* 50, no. 3, (2007): 711–724. <http://www.jstor.org/stable/20175118>
- Lovell, Communist Propaganda and Media in the Era of the Cold War” in *The Cambridge History of Communism vol. III. Endgames? Late Communism in Global Perspective, 1968 to the Present* (Cambridge University Press, Cambridge, 2017), 354-375. <https://doi.org/10.1017/9781316471821>
- Mark, J. “Discrimination, Opportunity, and Middle-Class Success in Early Communist Hungary”. *The Historical Journal* 48, no. 2, (2005): 499–521. <http://www.jstor.org/stable/4091702>
- Mastny, V. *NATO in the Beholder’s Eye: Soviet Perceptions and Policies, 1949-56*. Woodrow Wilson International Centre For Scholars, Washington 2002.
- Mastny, V. & Byrne, M. *Cardboard Castle?: An Inside History of the Warsaw Pact*. Central European University Press, Budapest 2005.
- McDermott, K. & Stibbe, M. (eds). *Eastern Europe in 1968: Responses to the Prague Spring and Warsaw Pact Invasion*. Springer International Publishing, Cham 2018.
- McHale, V. E., & Paranzino, D. “A Note on the Theoretical Utility of Elite Background Characteristics in Predicting Political Longevity in the U.S.S.R.”, *Political Methodology* 2, no. 1, (1975): 113–130. <http://www.jstor.org/stable/25791408>
- Naidu, M.V. *Alliances and balance of power: a search for conceptual clarity*. St. Martin's Press, New York 1975.
- Reynolds, D. “The Origins of the Cold War: The European Dimension, 1944-1951”. *The Historical Journal* 28, no. 2, (1985): 497–515. <http://www.jstor.org/stable/2639114>

- Reynolds, D. "From World War to Cold War: The Wartime Alliance and Post-War Transitions, 1941-1947". *The Historical Journal* 45, no. 1, (2002): 211–227.
<http://www.jstor.org/stable/3133637>
- Richardson, E. *NATO, the Warsaw Pact, and the Iron Curtain (Cold War Chronicles)*. Cavendish Square 2017.
- Sadykiewicz, *The Warsaw Pact Command Structure in Peace and War*. Rand, Santa Monica 1988.
- Schwartz, L. A. "Afterword: The Role of Propaganda in the Cold War and Its Implications Today" in *Political Warfare against the Kremlin. Global Conflict and Security since 1945*. (Palgrave Macmillan, London 2009), 209-220.
https://doi.org/10.1057/9780230236936_9
- Sussman, G. "Propaganda and the Cold War". *Journalism & Communication Monographs* 23, no. 1, (2021): 70–75
- Tucker, H. J. "Measuring Cohesion in the International Communist Movement, 1957-1970". *Political Methodology* 2, no. 1. (1975): 83–112. <http://www.jstor.org/stable/25791407>
- Wagner, N. "NATO and the Warsaw Pact". *Scientia Militaria* 8, No 4 (1978): 40-46.
<http://scientiamilitaria.journals.ac.za>